

SUOMÄ EV.LUT. KIRKKO[†]
LÄÄ'DDJÄNNAM EV.LUT. CEERKAV
SUOMA EV.LUT. GIRKU
EV.LUTH. KYRKAN I FINLAND

**Sämmiliih kirhoost
Sä'mmla ceerkvest
Sápmelaččat girkus
Saamelaiset kirkossa**

Slutrapport

Mari Valjakka
Projektkoordinator
Projektet Samer i kyrkan

29.1.2025

Innehåll

1. Sannings- och försoningsprocesserna	2
1.1 Inledning	2
1.2 Sannings- och försoningsprocessens bakgrund.....	3
1.2.1 Skydd för språkliga och kulturella rättigheter	3
1.2.2 Sannings- och försoningsprocessen mellan staten och samerna.....	4
1.2.3 Psykosocialt stöd.....	5
1.2.4 De andra nordiska länderna.....	6
1.3 Bakgrunden till processen Samerna och kyrkan	8
1.3.1 Samerna i vår kyrka.....	8
1.3.2 Projektet inleds.....	10
2. Projektets mål	11
2.1 Mot Gud och varandra.....	11
2.2 Via sanning mot försoning och förlåtelse	13
2.3 Den teologiska referensramen	18
3. Ett projekt som lyssnar, hör och inkluderar	18
3.1 Inkluderande och självavårdande perspektiv.....	18
3.2 Ökad kunskap och antologi	20
3.3 Etiska perspektiv i arbetet med urfolk	21
4. Genomförande	23
4.1 På vägen till rättvisa och fred	23
4.1.1 Erkänna och beröras av den smärtsamma historien.....	25
4.1.2 Glädjas över gåvor	27
4.1.3 Upprättelse för oförrätter.....	28
5. Projektadministration, verksamhet och resultat.....	29
5.1 Rapportering om projektarbetet	29
5.2 Återkommande teman.....	34
5.2.1 Fastigheter och beslutsfattandet om dem.....	34
5.2.2 Användningen av samedräkt vid kyrkliga evenemang	37
5.2.3. Språk och kulturell förståelse	37
5.2.4. Jojken.....	40
5.3.5. Skolefarenheter och vetenskapens tvivelaktiga metoder	44
6. Avslutningsvis	48
7. Rekommendationer och konkreta åtgärdsförslag från projektets styrgrupp.....	50
Allmänna mål.....	50
Rekommendationer till olika aktörer	50
Kyrkostyrelsen	50
Domkapitlen.....	51
Församlingarna och de kyrkliga samfälligheterna.....	52
8. Källor.....	53

1. Sannings- och försoningsprocesserna

1.1 Inledning

Projektet Samer i kyrkan genomfördes i Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland 2023–2024. Man beslutade förlänga projektet till utgången av maj 2025 för att kunna slutföra den antologi som beretts inom projektet och genomföra avslutningsseminarierna och jubileumsmässan på ett högklassigt sätt.

En projektkoordinator anställdes för projektet och placerades organisatoriskt vid biskopsmötets kansli, med biskopsmötets generalsekreterare som chef. Den projektanställda arbetade med sin bas i samernas hembygdsområde både inom och utanför samernas hembygdsområde.

Till stöd för projektet utsåg biskopsmötet en styrgrupp med omfattande samerepresentation. Styrgruppen var reflekterande till sin karaktär och bidrog med sakkunskap och perspektiv från olika håll i sameområdet och olika språkgrupper.

Projektet var en del av sannings- och försoningsprocessen mellan samerna och kyrkan och det genomfördes i samarbete mellan biskopsmötets kansli och Uleåborgs stift. Målet var att lösa eventuella spänningar mellan samerna och kyrkan, främja samiskspråkiga och kultursensitiva tjänster samt utveckla arbetet med samernas andliga liv inom Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. I den här slutrapporten för projektet beskrivs projektets bakgrund, planering och genomförande. Dessutom presenteras här de fynd och konkreta resultat som gjorts under projektets gång: antologin, projektets slutrapport samt de rekommendationer som ingår i slutrapporten.

Antologin, där samesamfundet själv får sin röst hörd, fördjupar och diversifierar de frågor och teman som behandlas i slutrapporten. Av de rekommendationer som ingår i slutrapporten är en del allmänna mål och en del är konkreta mål för olika aktörer. Aktörerna är Kyrkostyrelsen, domkapitlen samt församlingar och kyrkliga samfälligheter. Rekommendationerna till församlingar gäller i synnerhet församlingarna inom samernas hembygdsområde samt sådana större församlingar och kyrkliga samfälligheter inom vars områden det bor ett betydande antal samer. Rekommendationerna tas upp i kapitel 6.

1.2 Sannings- och försoningsprocessens bakgrund

1.2.1 Skydd för språkliga och kulturella rättigheter

De historiska händelser som ligger bakom sannings- och försoningsprocesserna handlar i grund och botten om förlust av självbestämmanderätten, det vill säga att ett folk eller en folkgrupp i minoritetsställning blir föremål för olika assimileringåtgärder från majoritetsbefolkningens sida och fråntas sina möjligheter att påverka beslutsfattandet i frågor som ofta är livsviktiga för det egna folket. Det kan vara fråga om nyttjanderätt till mark och vatten, rätt att lära sig och bevara sitt språk och sin kultur samt att få service på sitt eget språk.¹

Samerna är det enda urfolket inom Europeiska Unionens område. Det bor omkring 11 000 samer i Finland.² Beroende på räknesättet finns det sammanlagt cirka 75 000–100 000 samer. Samerna har bebott de norra delarna av Norge, Sverige och Finland samt de inre delarna av Kolahalvön redan före de nuvarande statsgränserna. Samernas ställning som urfolk har fastställts i Finlands grundlag.³

Enligt 17 § 3 mom. i grundlagen har samerna såsom urfolk rätt att bevara och utveckla sitt språk och sin kultur. Utöver grundlagen finns det närmare bestämmelser om samernas rättigheter i bland annat samiska språklagen (1086/2003).⁴ Kärnområdet för tillämpningen av samiska språklagen är samernas hembygdsområde (Enontekis, Utsjoki, Enare och Vuotso by i norra delen av Sodankylä kommun, det vill säga området för renbeteslaget Lapin paliskunta). Samiska språklagen tryggar inom samernas hembygdsområde att samerna i sina kontakter med myndigheterna har rätt att välja samiska i stället för majoritetsspråket.⁵ Språklagen tillämpas inte på den evangelisk-lutherska kyrkan, utan bestämmelser om vilka språk som ska användas finns i 2 kap. 9 § i kyrkolagen som följer:

Det som i samiska språklagen (1086/2003) föreskrivs om statliga myndigheter gäller domkapitlet och stiftsfullmäktige i Uleåborgs stift, och det som i den lagen föreskrivs om kommunala myndigheter gäller församlingar som helt eller delvis finns inom samernas hembygdsområde.

¹ Lapplands sjukvårdsdistrikt 2021:15

² Sametingets statistik 2023.

³ Sametinget.

⁴ Finlex – samiska språklagen.

⁵ Sametinget – samiska språklagen.

I artikel 11 och 12 i Förenta nationernas deklaration om urfolks rättigheter konstateras det att urfolken har rätt att utöva och återuppliva kulturella och traditionella seder och bruk samt rätt att uttrycka, utöva, utveckla och undervisa om sina andliga och religiösa traditioner, seder och ceremonier.⁶

Det centrala i sannings- och försoningsprocessen är att förstå betydelsen av självbestämmanderätt (eng. *self-determination*) och att identifiera förtryckande verksamhetsmodeller som i historien och nuet har brutit mot denna självbestämmanderätt eller åsidosatt urfolkens rättigheter. I sannings- och försoningsprocessen mellan samerna och kyrkan granskas frågan utifrån kyrkans kontext, dock som en del av ett större samhällsligt fenomen.

1.2.2 Sannings- och försoningsprocessen mellan staten och samerna

Statsrådet tillsatte 28.10.2021 en sannings- och försoningskommission för samerna. Ärendet bereddes i nära samarbete med företrädare för finska staten, Sametinget och skolternas byastämman.⁷ Målet för kommissionens arbete är att identifiera och bedöma historisk och nuvarande diskriminering samt statens assimileringspolitik och kränkningar av rättigheter. Dessutom ska man utreda hur historiska och aktuella händelser påverkar samerna och deras samfund i nuläget och föreslå hur kontakten mellan samerna och finska staten samt bland samerna kan främjas. Sannings- och försoningsprocessen syftar också till att öka medvetenheten om samerna som Finlands urfolk. Avsikten är att finska staten som ett resultat av sannings- och försoningsprocessen bär ansvar tillsammans med Sametinget, skolternas byastämman och andra sameaktörer genom att stärka tillgodoseendet av samernas rättigheter i Finland. Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland deltar inte i det mandat som utarbetades för kommissionens arbete 2019, men har utsett en medlem och ersättare till den parlamentariska uppföljningsgrupp som inrättats till stöd för sannings- och försoningsprocessen.⁸

I samband med beredningen av samernas sannings- och försoningsprocess ordnades diskussionsmöten runt om i samernas hembygdsområde och i de största städerna 2.5–29.6.2018 (totalt 29 möten). Utifrån diskussionsmötena sammanställdes en rapport där man lyfte fram viktiga negativa händelser som gäller de samiska språken, kulturen, livsstilen och näringarna.⁹ Enligt förutredningsrapporten om det psykosociala stödet till samerna kan man till vissa delar på såväl individ- som samhällsnivå jämföra den illabehandling som samerna upplevt med omfattningen av

⁶ Förenta nationernas deklaration om urfolks rättigheter 2016, 14.

⁷ <https://valtioneuvosto.fi/sv/sannings-och-forsoningskommissionen-for-samer>

⁸ Kyrkostyrelsens plenum 27.5.2021. (Till uppföljningsgruppen utsågs 1. Aslak Pekkala, 2. Mari Valjakka).

⁹ Juuso, 2018.

en storolycka.¹⁰ Rapporten lyfte också fram att samerna inte önskar någon offerberättelse av processen, utan hoppas att sannings- och försoningskommissionens arbete också lyfter fram de positiva aspekter som samerna som folk har bevarat i Finland trots assimileringen och den press de utsatts för i anslutning till den.¹¹

Statsrådet beslutade vid sitt sammanträde 23.11.2023 att fortsätta arbetet i sannings- och försoningskommissionen för samerna i enlighet med statsminister Petteri Orpos regeringsprogram fram till 31.12.2025. Sannings- och försoningskommissionen för samerna avslutade 15.10.2024 hörandena av personer, vilket har ansetts vara den viktigaste uppgiften för kommissionens arbete. Antalet höranden var över 350. Under hörandena har man samlat in enskilda samers och gruppers erfarenheter av livet som same i Finland. Under hörandena har det varit möjligt att berätta om diskriminering, osakligt bemötande och andra erfarenheter av statens eller myndigheternas verksamhet som har förekommit i personens, någon annans eller samfundets historia. Utifrån hörandena sammanställer kommissionen en slutrapport där man bedömer diskrimineringen i det förflutna och i nuläget samt statens assimileringspolitik och kränkningar av rättigheter i statens och olika myndigheters verksamhet. Ur kyrkans synvinkel är det viktigt att komma ihåg att frågor som gäller kyrkan också har kunnat lyftas fram vid kommissionens höranden. Därför finns det skäl att också inom kyrkan beakta kommissionens slutrapport när den i sinom tid blir klar. I den finländska processen har man utöver slutrapporten också velat publicera separata utredningar medan kommissionens arbete fortfarande pågår.¹²

1.2.3 Psykosocialt stöd

Vid beredningen av sannings- och försoningskommissionen lyftes det psykosociala stödet fram som ett särskilt orosmoment inom samesamfundet. Att gå igenom historiska och nuvarande erfarenheter är tungt och kan orsaka stark ångest. Det är ändå nödvändigt att tala om saker åtminstone i en sådan utsträckning att man kan identifiera och ändra skadliga handlingar. Redan i beredningsskedet, i samband med att kommissionen tillsattes, konstaterades det att samerna ska erbjudas kultursensitivt andligt och psykiskt stöd på samiska när processen förbereds, under processen och därefter.¹³ Av förutredningen framgår att stödet ska bygga på centrala värden som självbestämmanderätt, förtroende, gemenskap och respekt för människor.¹⁴

¹⁰Lapplands sjukvårdsdistrikt 2021:6.

¹¹ Juuso 2018, 199.

¹² Publikationer - Sannings- och försoningskommissionen för samerna (på finska).

¹³ Lapplands sjukvårdsdistrikt 2021:26.

¹⁴ Lapplands sjukvårdsdistrikt 2021:42.

Psykosocialt stöd som beaktar språket och kulturen är ingen självklarhet inom sameområdet, eller utanför det. När förutredningen om det psykosociala stödet utarbetades uttrycktes bland annat oro över att tjänsterna var otillräckliga. I förutredningen lyfte man också fram församlingarnas roll som tillhandahållare av samiskspråkigt och kultursensitivt psykosocialt stöd. I förutredningen uppgavs att psykosocialt stöd i församlingsarbetet inom sameområdet erbjuds i synnerhet i kris- och sorgesituationer samt i situationer som gäller psykisk hälsa, allvarliga sjukdomar, ekonomiska svårigheter, familjesituationer, mänskliga relationer och livskompetens. Psykosocialt stöd i församlingens verksamhet innefattar också specialkompetens inom själavård.¹⁵ De samiskspråkiga personalresurserna är dock begränsade i sameområdets församlingar och samtidigt måste man också beakta problematiken i relationen mellan kyrkan och samerna. På grund av den motstridiga historien vill alla inte nödvändigtvis söka psykosocialt stöd i församlingarna.

För att genomföra det psykosociala stödet till samerna beslutade man att inrätta en serviceenhet för den tid som arbetet i sannings- och försoningskommissionen för samerna pågår.¹⁶ Enheten bär namnet Uvjj – Uvjå – Uvja¹⁷ och erbjuder tjänster på de tre samiska språken och på finska. Enheten verkar enligt principen om låg tröskel inom samernas hembygdsområde och utanför det.

Arbetet vid enheten för psykosocialt stöd för samer har också stött kyrkans process, eftersom dess tjänster med låg tröskel är öppna för alla och Uvjj – Uvjå – Uvja är representerat i projektets styrgrupp. Dessutom har samarbetet med centret för psykosocialt stöd öppnat möjligheter att diskutera frågor som gäller kyrkan med personer utanför kyrkan, när vi har ordnat gemensamma diskussionsmöten eller besökt varandras evenemang.

1.2.4 De andra nordiska länderna

I samband med det gränsöverskridande politiska samarbetets 100-årsjubileum, som ordnades i Trondheim, behandlade konferensen för samiska parlamentariker behovet av sannings- och försoningsprocesser och gav en deklaration om detta 7.2.2017. I och med detta aktiverades sannings- och försoningsarbetet såväl i Norge som i Sverige och Finland.¹⁸ I Norge tillsatte Stortinget i juni 2018 en fyraårig sannings- och försoningskommission med tolv medlemmar för att

¹⁵ Lapplands sjukvårdsdistrikt 2021, 49.

¹⁶ Lapplands sjukvårdsdistrikt 9.2.2022.

¹⁷ För namnet används den enare-, skolt- och nordsamiska formen. På svenska betyder namnet dun.

¹⁸ SRK 31.10.2019.

utreda den förnorskningspolitik som samerna såsom urfolk och kvänerna såsom nationell minoritet upplevt. Den norska sannings- och försoningskommissionen överlämnade sin slutrapport och åtta separata utredningar till Stortinget 1.6.2023. Norska kyrkan har förberett sig på att beakta resultaten i slutrapporten och de behov som uppstår i kyrkan till följd av den.¹⁹ Man har dock hela tiden försökt arbeta för att tillgodose självbestämmanderätten och urfolkens rättigheter. Samiska kyrkorådet i Norge skrev till exempel 2020 ett utlåtande om kränkningen av samernas rättigheter i samband med massiva vindkraftsprojekt, och lyfte samtidigt fram kyrkans ansvar för att trygga urfolkens rättigheter i samhället.²⁰

I Sverige skrev sameungdomens organisation *Sáminuorra* för första gången 2008 ett brev till den dåvarande ansvariga ministern och krävde att den svenska regeringen tillsätter en sanningskommission. I november 2021 beslutade regeringen att tillsätta en sanningskommission för samerna. Medlemmarna utsågs i juni 2022. Till skillnad från flera andra motsvarande kommissioner innehåller namnet på denna kommission inte ordet "försoning". Tanken är att sanningskommissionens arbete ska följas av en försoningsprocess, förutsatt att de rekommendationer som kommissionen föreslår uppfylls. I Sverige blev sanningskommissionen klar med hörandena 15.2.2024.

Inom Svenska kyrkan har ett slags försoningsarbete mellan samerna och kyrkan pågått redan i ett kvartssekel. En viktig milstolpe i processen var när Svenska kyrkan i november 2021 ordnade evenemanget *Ságastalamat 1* i Uppsala och i oktober 2022 *Ságastalamat 2* i Luleå.²¹ I samband med dessa evenemang bad ärkebiskopen i Evangelisk-lutherska kyrkan i Sverige Antje Jackelén samerna om ursäkt för att de inte har mötts "öga mot öga" och hänvisade i sitt tal till kyrkans roll i åtgärder som kränker och förtrycker självbestämmanderätten. I och med *Ságastalamat*-evenemangen och de ursäkter som framfördes förband sig Svenska kyrkan också till fortsatta steg, och att dessa övergår från teori till praktik kommer att följas upp under de kommande tio åren. Hit hör bland annat förbindelser om att stärka och återuppliva de samiska språken, att öka samernas inflytande och delaktighet i Svenska kyrkan samt att öka medvetenheten om samernas och kyrkans historiska relationer och oförrätterna mot samerna.²² I juni 2021 beviljade Svenska Kyrkostyrelsen 40 miljoner kronor för detta arbete.²³

¹⁹ Promemoria från de samiska kyrkorådets gemensamma möte i Enare 4.8.2022.

²⁰ Sámi Church Council, 17.6.2020.

²¹ *Ságastallamat* är nordsamiska och betyder "samtal".

²² Svenska kyrkan 2022.

²³ Svenska kyrkan 2021.

1.3 Bakgrunden till processen Samerna och kyrkan

1.3.1 Samerna i vår kyrka

Förhållandet mellan kyrkan och samerna är inte entydigt. Å ena sidan kan vi i kyrkan glädja oss över att kristendomen spridit sig till Sameland och rotat sig djupt i samegemenskapernas vardag och helg. Å andra sidan kan vi i ljuset av historien se att samisk kultur också har förstörts genom spridningen av religionen. Andra centrala frågor är bland annat kyrkans roll i förhållande till de samiska språken, kulturen, andligheten och sederna. Kyrkan har haft en central inverkan på folkundervisningen, skolorna och barnens fostran. Värt att nämna är också kyrkans ämbeten och anställda samt väckelserörelsernas verksamhet, som på många sätt har påverkat samernas gemenskaper och bidragit till att forma kulturen. Man måste också identifiera samegruppernas inbördes relationer och deras inverkan på tidigare händelser.

Kyrkan har varit en central del av det finländska samhället och deltagit i statliga åtgärder i sameområdena. Dessa frågor är komplicerade. Även om en problematisk situation i vissa fall kan böttna i statsmaktens beslut har kyrkan ändå inte bara varit en åskådare. Ett exempel är frågan om att överlåta kvarlevor av avlidna samer till forskning.²⁴ Den här helheten lyftes fram redan 1995, när en del av kvarlevorna återlämnades och begravdes på nytt med kyrkliga ceremonier under ledning av dåvarande biskopen Olavi Rimpiläinen i Uleåborgs stift.²⁵ Frågan väckte på nytt en livlig debatt när man i samband med en omfattande repatrieringsprocess i Enare 7.8.2022 och i Utsjoki och Nellim i Enare 8.8.2022 återbördade kvarlevor av avlidna samer till begravningsplatserna i sameområdet.²⁶

Under historiens gång har man också vidtagit många åtgärder som syftar till att främja språket och kulturen. I Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland har det sedan 1945 funnits en sameprästkjänst (tidigare gränsbygdspräst) med kunskaper i samiska som ett behörighetsvillkor. År 2008 inrättades en tjänst som sekreterare för samearbetet vid domkapitlet i Uleåborgs stift. Den tjänsten betjänar hela kyrkan. Vid Kyrkostyrelsen arbetar dessutom en sakkunnig med samearbetet som ett ansvarsområde. För närvarande har församlingarna i norr vid en del av sina rekryteringar strävat efter att beakta kunskaper i samiska, men i praktiken är det svårt att rekrytera språkkunniga medarbetare.

²⁴ Niittyvuopio 2021.

²⁵ Lehtola 2022, 313.

²⁶ Undervisnings- och kulturministeriet 27.4.2022.

Domkapitlet i Uleåborgs stift utsåg för åren 2009–2012 den första delegationen för samearbetet. Delegationen har därefter fortsatt sin verksamhet och utses alltid för fyra år i taget. Den nuvarande delegationens mandatperiod är 2024–2028. Kyrkostyrelsen har godkänt en instruktion för delegationen för samearbetet, enligt vilken Kyrkostyrelsens delegation för samearbetet har till uppgift att främja samernas kyrkliga arbete. En av projektets rekommendationer är att delegationen för samearbetet ändras så att den motsvarar de samiska kyrkoråden i Sverige och Norge. Detta skulle göra det lättare för delegationen att fungera som sakkunnigorgan och ge ett starkare mandat att representera samerna i Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland.

Den första nordsamiska översättningen av Nya testamentet utgavs 1840. Nya testamentet översattes ursprungligen av pastor Nils Stockfleth. Av den gjordes en korrigerad utgåva som utkom tillsammans med Gamla testamentet, översatt av Lars Hætta, 1895. Översättningen baserar sig långt på den danska bibelöversättningen och språket är därför influerat av danskan. Finska Bibelsällskapet berättar på sin webbplats att det projekt för en nyöversättning av Bibeln till nordsamiska som inleddes på 1980–1990-talen utgick från behovet av att korrigera översättningen från 1895 så att den motsvarar de krav det moderna språket ställer. Senare framkom det att en korrigering av den gamla översättningen i verkligheten förutsätter att en helt ny översättning utarbetas. Arbetet utfördes som ett samnordiskt projekt och det pågick i decennier. Den nordsamiska översättningen av Nya testamentet med ny ortografi utgavs 1998. En översättning av Gamla testamentet till nordsamiska, som samordnades av Bibelsällskapen i Norge, Sverige och Finland, inleddes 1998. Den nordsamiska översättningen av hela Bibeln utgavs 2019.²⁷

Av de kyrkliga böckerna har Evangelieboken, Gudstjänstboken och Handboken för kyrkliga förrättningar översatts till nordsamiska och de togs i bruk 2002. Psalmboken på nordsamiska utgavs 1993. En psalmbok på enaresamiska utgavs 1993, delar av Kyrkohandboken 2000 och översättningar av evangelierna 2020. Det finns inte många översättningar till skoltsamiska av kyrkligt material. Johannesevangeliet översattes till skoltsamiska 1988 och en ortografiskt uppdaterad version publicerades 2022. Bibelsällskapet har under de senaste åren digitaliserat dessa bibelöversättningar, vilket har underlättat deras tillgänglighet och användbarhet i det dagliga arbetet avsevärt. Den ekumeniska soldatpsalmboken utgavs på de tre samiska språken (nordsamiska, enaresamiska och skoltsamiska) 2014. Häftet med de vackraste julsångerna har utgetts en gång på enaresamiska och nordsamiska (2012) och två gånger på alla tre samiska språken (2015 och 2022). Materialet för församlingsvalet utgavs på de tre samiska språken för första gången 2022. Under tidigare år var materialet tillgängligt på enaresamiska och nordsamiska.

²⁷ Finska Bibelsällskapet.

Materialet på samiska har en viktig roll eftersom det gör det möjligt att nå olika språkgrupper och betjäna dem på deras eget modersmål. I till exempel projektarbetet ordnades evenemang kring psalmer på enaresamiska och nordsamiska. Evenemangen gick under namnet *Sálmmat ja ságastallamat* eller *Saalmah ja savástálmeh*, det vill säga "Psalmer och samtal". På skoltsamiska finns tyvärr inte samma möjlighet när det gäller psalmerna, men de skoltsamiska julsångerna har öppnat nya sätt att samla människor kring dem. Materialet är ett bra stöd också för sådana anställda som vill lära sig språket.

I Enare ordnades i juni 2009 samnordiska samiska kyrkodagar, där man beslutade att inleda en diskussion om samernas ställning inom kyrkan i Finland. Den kulminerade i Enare 2012 på seminariet *Samer i kyrkan*, där biskopen i Uleåborgs stift, Samuel Salmi, bad samerna om ursäkt för kyrkans räkning för att samekulturen och de samiska språken inte har fått sin rättmätiga plats i Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. Ursikten var en del av den process som Uleåborgs stift redan hade inlett när kyrkomötet våren 2008 inrättade en sekreterartjänst för kyrkans samearbete. Under seminariet hölls också andra föredrag och tal om relationerna mellan samerna och kyrkan.

28

Man kan alltså konstatera att kyrkan dels starkt har stött utvecklingen av samernas språk och kultur, men dels genom sin egen verksamhet tidvis främjat förfinskingssträvandena. Under projektets gång har vi velat få mer kunskap om och förståelse för dessa frågor. Många händelser har orsakat smärta och ångest som kan ses även i vår tid. För dessa måste vi söka försoning tillsammans.

1.3.2 Projektet inleds

Biskopen i Uleåborgs stift Jukka Keskitalo och hans delegation träffade påven Franciscus 17.1.2022 på en privat mottagning i Vatikanen. Besöket hänförde sig till den ekumeniska pilgrimsvandringen på S:t Henriks dag.²⁹

I sitt tal till påven lyfte biskop Keskitalo fram frågor som gällde samerna och andra urfolk. Biskopen i Uleåborgs stift konstaterade att han upplever att den sannings- och försoningsprocess för samerna som inletts i Finland är särskilt viktig. Processen syftar till att genuint höra samernas berättelser och söka sanning och försoning i de svåra frågorna i det förflutna. I sitt tal nämnde han att kyrkan torde ha en egen roll i processen. Enligt honom behöver man naturligtvis inte be om

²⁸ Biskop Samuel Salmis tal finns i antologin och arkivet för samearbetet. De övriga inläggen finns som utskrift i arkivet för samearbetet i Uleåborgs stift.

²⁹ ERF 1/2022.

ursäkt för att sprida evangeliets glädjebudskap till alla människor. Den ånger och eventuella ursäkt som uttrycks från kyrkans sida gäller däremot oförrätter och strukturella synder i det förgångna som fortfarande påverkar människors liv.³⁰

Efter besöket i Vatikanen föddes vid biskoparnas förhandlingar våren 2022 tanken om en sannings- och försoningsprocess mellan kyrkan och samerna. Frågan diskuterades vid delegationen för kyrkans samearbete vårmöte. Delegationen ansåg att idén var bra, och projektet bereddes under våren 2022 då även en finansieringsansökan färdigställdes. I budgetberedningen valdes slutligen förslaget att för projektet i biskopsmötets budget för 2023 och 2024 reservera ett separat anslag på 90 000 euro med vilket projektet kan genomföras som planerat. Kyrkomötet godkände budgetframställningen 10.11.2022. Vid sidan av budgetberedningen utarbetades också en konkret projektplan. För detta arbete anställde Uleåborgs stift hösten 2022 sameprästen Mari Valjakka för cirka två månader. Den konkreta projektplanen godkändes av biskopsmötet 7.12.2022.³¹ Som stöd för beredningen inrättades en idégrupp som bestod av kyrkans sekreterare för samearbetet Erva Niittyvuopio, dåvarande ordföranden för delegationen för samearbetet och professor emeritus i samekultur Veli-Pekka Lehtola, biskop Jukka Keskitalo från Uleåborgs stift samt Kari Kopperi och Anna-Kaisa Inkala från biskopsmötets kansli.

Projektet föreslogs få namnet *Sämmiliih kirhoost, Sä'mmla ceerkvest, Sápmelaččat girkus, Saamelaiset kirkossa (Samer i kyrkan)*. Man önskade att namnet skulle knyta projektet till det arbete som redan gjorts och fungera som en naturlig fortsättning på seminariet *Samer i kyrkan* 2012. Namnet finns på de tre samiska språken som talas i Finland och på finska, så att de olika språkgrupperna och de samer som förlorat sitt språk kan uppleva delaktighet via namnet. Namnet påminner också om att samearbetet är en del av kyrkan som helhet, eftersom samerna är representerade i församlingarna både inom och utanför samernas hembygdsområde, i hela vår kyrka.

2. Projektets mål

2.1 Mot Gud och varandra

Försoning är en rörelse mot Gud och mot varandra. Den innebär en beredskap att lyssna till Gud och till varandra. Den är en hjärtats omvändelse, från själviskhet och apati till inkludering och tjänst, och ett erkännande av vårt ömsesidiga beroende av skapelsen. Vi bekänner att

³⁰ Biskop Jukka Keskitalos tal till påven Franciscus (17.1.2022).

³¹ Projektplan för Samer i kyrkan, 2022.

trots att vi helhjärtat önskar tjäna Gud och vår nästa, misslyckas vi, blir osams och går ibland åt skilda håll. Vi bekänner att vi behöver Kristi kärleks förvandlande kraft för att röra oss mot en värld som verkligen är enad och försonad.³²

När projektplaneringen inleddes ville man inte ställa upp alltför strukturerade och på förhand fastställda mål, utan i stället skapa ett genuint involverande projekt där själva processen får stå i centrum. Riktlinjerna för projektets mål övervägdes visserligen, men samtidigt accepterade man också att projektets riktlinjer och prioriteringar kan ändras längs vägen i enlighet med samesamfundens behov.

Vid planeringen lyftes följande teman fram som riktlinjer för projektet:

- Avveckla spänningar.
- Utveckla arbetet med samernas andliga liv inom Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland.
- Stärka de samiska språkens och den samiska kulturens ställning i kyrkan.
- Möten med och hörande av samer i frågor som gäller kyrkan, tron och religionen.
- Stärka samernas delaktighet och sakkunskap inom kyrkan.
- Öka förståelsen för händelserna i samernas och kyrkans historia och dagens utmaningar.
- Öka kunskapen om samerna och samekulturen både lokalt och inom hela kyrkan.
- Öka dialogen mellan samerna och majoritetsbefolkningen.
- Antologi, skriftlig produktion.

Den samiska livsstilen är bunden till språket, kulturen, de traditionella näringarna och den omgivande naturen. Alla dessa syns också i samernas andliga liv. De kan inte åtskiljas eller rangordnas sinsemellan. Samernas ställning i kyrkan bör stärkas med beaktande av dessa dimensioner. Kristendomen har redan en månghundraårig tradition bland samerna, men till exempel den samiska kulturens influenser har inte alltid getts utrymme i kyrkorna, även om det samiska språket kan ha hörts i psalmer och tolkningar inom samernas hembygdsområde.³³ I projektet har man också velat granska detta perspektiv och lyfta fram de kulturella elementen och deras betydelse.

³² Budskap från Kyrkornas världsråds elfte generalförsamling i Karlsruhe 2022. Punkt 6.

³³ Lehtola 2022, 301–302.

Under projektets gång har man velat ge samerna möjlighet att bli hörda och på ett tryggt sätt behandla även smärtsamma upplevelser i anslutning till kyrkan, tron och religionen. I och med det själavårdande perspektivet och det pastorala arbetsgreppet har projektet strävat efter att hantera de generationsöverskridande bördor som samerna bär både som folk och som individer. Man har också kunnat närma sig projektarbetaren skriftligt och för en del har detta varit ett lättare sätt att uttrycka sig och sätta ord på sina egna upplevelser.

Dessutom har man velat utreda närmare vad som egentligen har hänt i relationerna mellan samerna och kyrkan, vilka effekter och konsekvenser detta har haft och fortfarande har för samerna som urfolk och som individer samt synliggöra denna information. Genom att öka förståelsen för historiska händelser och vår tids utmaningar har man försökt skapa en grund för fortsatta steg mot en försoning mellan samerna och kyrkan, för en strukturell förändring och för en växelverkan som stöder samernas delaktighet och ställning i kyrkan.

Målet med projektet var att öka kännedomen om samiskhet och samekultur i församlingarna lokalt och på ett bredare plan inom hela kyrkan och på så sätt skapa en positiv dialog mellan urfolket och majoritetsbefolkningen. Samerna är ett folk i fyra länder. Eftersom motsvarande sannings- och försoningsprocesser pågår eller planeras också i kyrkorna i Norge och Sverige har man i projektet också försökt beakta det nordiska perspektivet och knyta kontakter till de övriga nordiska kyrkornas processer.

2.2 Via sanning mot försoning och förlåtelse

Den samiska teologen Tore Johnsen har utformat fyra steg för försoningsprocessen som har tillämpats bland annat i Svenska kyrkans försoningsarbete. Dessa är

1. Erkännande
2. Ånger
3. Upprättelse
4. Förlåtelse³⁴

Den modell som Johnsen rekommenderar består av fyra steg. Försoningens första steg är erkännande (eng. *acknowledgement*). Att förövaren talar sanning om det som har hänt. Offret

³⁴ Lindmark & Sundström 2018, 4.

måste få bli lyssnad till och berättelsen få ta plats. Johnsen hänvisar till den sydafrikanska prästen Michael Lapsley, som vigt sitt liv åt försoningens verk. Lapsley lyfter fram betydelsen av trygga och heliga rum. Enligt honom är det viktigt att sträva efter att skapa rum där offret tryggt kan berätta sin egen historia och bli hörd.³⁵ Det är också väsentligt att den som bär ansvaret för orättvisorna börjar tala sanning om tidigare händelser. I kristna termer är det en syndabekännelse.

Ånger (eng. *repentance*) är det andra steget i Johnsens försoningsmodell. Också detta steg är djupt förankrat i den teologiska traditionen. Förövaren börjar liksom oroa sig för hur hans eller hennes handlingar har påverkat den eller dem som berörs av handlingen. Johnsen anser att detta steg är mer subjektivt än till exempel erkännandet, som innebär att man erkänner händelser i det förflutna i en mer objektiv bemärkelse. Den sinnesförändring som detta andra steg ger upphov till leder till en vilja att be om förlåtelse och ställa till rätta.

Det tredje steget i processen är upprättelse (eng. *restoration*). Även om erkännandet gäller det förflutna fokuserar man i detta steg på framtiden. Där strävar man efter att lägga grunden för en gemensam framtid genom att rehabilitera offret och återupprätta relationen mellan förövare och offer. Det verkar som om man här också strävar efter någon form av ersättningar (eng. *reparations*), eftersom Johnsen påpekar att ett dilemma i försoningsprocesser är att de skyldiga ofta försöker komma billigt undan.³⁶

Det finns skäl att granska ersättningarna närmare för att få grepp om vad man strävar efter med dem, även med de icke-materiella. Kontoret för FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter OHCHR (Office of the High Commissioner for Human Rights) listar fem ersättningsåtgärder:

Guarantees of non-repetition, det vill säga garantier för icke-upprepning eller reformer för att förhindra framtida oförrätter. Hit hör bland annat att allmänt främja människorättsnormer samt att inrätta mekanismer för att förebygga sociala konflikter och övervaka konfliktlösning.

Restitution, det vill säga återställelse, som i den mån det är möjligt återbördar offret till sin ursprungliga situation före förbrytelsen. Till detta hör bland annat att friheten, identiteten och människovärdet återställs.

Compensation, det vill säga ersättning som ska betalas för skador som kan uppskattas ekonomiskt.

³⁵ Johnsen 2017, 107.

³⁶ Lindmark & Sundström 2018, 4.

Rehabilitation, det vill säga rehabilitering som ska omfatta psykologisk och medicinsk vård samt juridisk eller social service.

Satisfaction, det vill säga gottgörelse eller tillfredsställelse, som bland annat ska omfatta upphörande med fortlöpande förbrytelser, sökande efter sanning, återbördande, återbegravning av kvarlevor, offentliga ursäkter, rättsliga och administrativa påföljder, minnesmärken och minnesstunder.³⁷

Det är positivt att notera att till exempel de punkter som gäller rehabilitering och gottgörelse redan har genomförts i Finland bland annat i och med kyrkans och statens processer samt genom inrättandet av enheten Uvjj – Uvjå – Uvja för psykosocialt stöd för samer.

Det fjärde steget i Johnsens modell är förlåtelse (eng. *forgiveness*). Ånger leder ofta till att förbrytaren ser offrets mänskliga ansikte. Vid förlåtelse handlar det om att också den som blivit kränkt eller utsatt för orättvisa i sin tur ser det mänskliga ansiktet hos den som har gjort sig skyldig till övergrepp. Enligt Johnsen är förlåtelse möjligt först när offrets värdighet har återupprättats, eftersom man inte kan tvinga fram förlåtelse. Tiden måste vara mogen, för att förlåtelsen ska kunna ges som fri gåva.³⁸

Johnsen hänvisar till Desmond och Mphu Tutus verk *The book of forgiving: The fourfold path of healing ourselves and the world*, enligt vilket erfarenheten visar att de som har kränkt eller begått övergrepp ofta har behov av att hitta ursäkter för det de har gjort. Detta kan kallas "falsk försoning" och "förhastad fred". Den så kallade försoningen handlar då inte om att erkänna det onda som har hänt, utan om att förmå de kränkta att glömma – och därmed förtränga – sin smärtsamma historia. I praktiken betyder detta att offren måste förneka sig själva och sin egen värdighet. En sådan "falsk försoning" eller "förhastad fred" leder sannolikt bara till nya erfarenheter av utnyttjande och övergrepp.³⁹

Desmond Tutus modell för försoning avviker något från Johnsens modell.

Tutu talar om att hamna i en cirkel (eng. *cycle*) av hämnd. I stället för den lyfter han som alternativ fram en cirkel av förlåtelse (*Forgiveness Cycle*). Enligt honom konkurrerar två impulser i människornas hjärtan. Den ena impulsen drar människan mot en cirkel av hämnd, den andra drar mot försoning. Enligt honom är det nyttigt att betrakta just det ögonblick då människan bestämmer

³⁷ Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law (A/RES/60/147), 7-8.

³⁸ Lindmark & Sundström, 2018, 4.

³⁹ Johnsen, 2017, 107.

sig för att följa hämndens väg eller välja förlåtelsens väg och bli fri och börja sitt helande.⁴⁰ När en persons värdighet kränks är hämnd och förbittring naturliga impulser. I hämndens cirkel vill man inte möta svåra känslor utan man föreställer sig att den egna smärtan försvinner när man i sin tur skadar den som orsakar den. Enligt Tutu är man dock inte tvungen att följa dessa impulser. När man blir kränkt eller skadad eller upplever en förlust är det naturligt att känna hat, sorg eller skam. I stället för att skjuta de negativa känslorna åt sidan är avsikten med förlåtelsens cirkel att acceptera smärtan och sorgen och gå mot acceptans och helande en fyrfaldig väg.

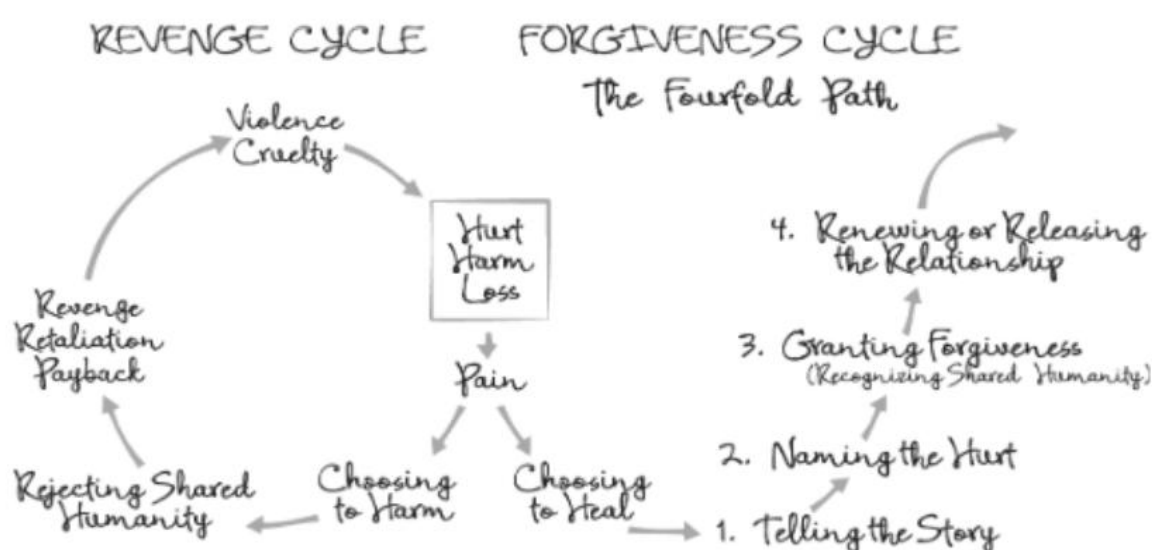

Bild 1: Hämndens cirkel och förlåtelsens cirkel.⁴¹

Vägens olika skeden har Tutu namngett enligt följande:

1. Berätta berättelsen
2. Ge namn åt såret
3. Ge förlåtelse
4. Förnya eller avsluta relationen⁴²

Desmond Tutu har stor erfarenhet av försoningsarbete, eftersom han var ordförande för sannings- och försoningskommissionen i Sydafrika. Han strävade efter att främja den restorativa rättens tankemönster och skrev också mycket om förlåtelse. Tutu lyfter fram hur svårt det är att förlåta, men också hur uttryckligen förlåtelsen är en viktig del av processen. Enligt honom finns det inget

⁴⁰ Tutu & Tutu 2014, 48.

⁴¹ Tutu & Tutu, 2014, 49.

⁴² Tutu & Tutu, 2014, 60.

tydligt svar på hur lång tid processen för förlåtelse tar, utan den tar precis så lång tid som den tar i varje enskilt fall.⁴³ Enligt Tutu ligger kraften i den fyrfaldiga vägen i att både att förlåta och att få förlåtelse har en helande effekt. Förlåtelse befriar och hjälper oss att gå vidare i livet.⁴⁴

I planeringen av processen mellan finska staten och samerna framgick det av rapporten om diskussionsmötena att samerna anser det viktigt att också sanningen löper parallellt med försoningen. De upplevde att ingen försoning kan byggas utan sanning och utredning av sanningen. I rapporten beskrevs att när sanningen utretts kan man tillsammans fundera över försoningen, det vill säga hur man tillsammans kan gå vidare så att man kan lära sig av det som skett och orättvisorna inte upprepas eller fortsätter.⁴⁵

Det är bra att förstå att även om erfarenheterna av diskriminering kan ses som kollektiva trauman är sanningen sällan en enda kollektiv sanning som förenar alla samer. Däremot är sanningen mycket mångfasetterad och olika grupper av samer har sin egen sanning. Dessutom granskar varje individ sanningen utifrån sina egna utgångspunkter och bildar sin egen sanning, som också bör respekteras. Bara det att samerna bor utspridda över olika geografiska områden tillför de historiska händelserna sina egna regionala särdrag.

I projektet har detta återspeglats i hurdana frågor människor lyfter fram. I vissa områden är kyrkans negativa inställning till samerna och de samiska språken i färskare minne än i andra. Exempelvis i Enontekis minns många attityderna på 1990-talet och hur bland annat församlingen hade en mycket negativ inställning till de samiska språken och samerna.

Utöver de regionala skillnaderna har de samiska språkgrupperna var och en sin egen historia och sina egna erfarenheter. I kyrkans kontext syns detta till exempel i att sameområdet har en lång tradition av att använda nordsamiska i kyrkliga sammanhang och i att kyrkan också har haft en aktiv roll i arbetet för att återuppliva enaresamiskan. Användningen av enaresamiska har ökat mycket i församlingsarbetet under det senaste decenniet. Skoltsamiska har av tradition inte beaktats i den evangelisk-lutherska kyrkan, utan har kategoriskt ansetts vara den ortodoxa kyrkans uppgift. Detta trots att Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland sedan länge har haft skoltsamiska medlemmar och anställda. Under de senaste åren har man blivit medveten om detta och till exempel arbetet med översättning till skoltsamiska har fått ekonomiskt stöd även från den evangelisk-lutherska kyrkan. Vi hoppas att den kategoriska uppdelningen av samerna mellan de

⁴³ Tutu & Tutu, 2014, 53.

⁴⁴ Tutu & Tutu, 2014, 53.

⁴⁵ Juuso 2018, 199.

två kyrkorna kan frångås. För en liten språkgrupp är det bra om samarbetet till exempel i fråga om översättning av bibeltexter till samiska kan utvecklas och stärkas.

Med tanke på processen har det varit viktigt att i den mån det är möjligt utreda vad som egentligen har hänt, så att allt kan bli erkänt och identifierat. Det innebär både det goda som har hänt och de tråkiga händelser som har inträffat. Inom ramen för projektet är målet att lyfta fram händelser från det förflutna bland annat genom att sammanställa en antologi.

2.3 Den teologiska referensramen

Budskapet från Kyrkornas världsråds förhandsmöte till generalförsamlingen i Karlsruhe 2022 innehöll också synvinklar på försoning. I budskapet till urfolken ses sökandet efter försoning som ett andligt och moraliskt val. Det innehåller återställande av rättvisa/reparativ rättvisa (*restoring justice*), sanningsberättande (*truth-telling*), helande (*repentance*) och förlåtelse (*forgiveness*). I budskapet till urfolken beskrivs försoningen som en ständig resa som uppenbarar Guds närvaro och intentioner i hela Guds skapelse. Budskapet betonar att det inte är fråga om en lätt resa utan att det krävs ett dyrt (*costly*) lärjungaskap (Matt. 19:21; Mark. 8:34–35, Luk. 9:23). Hierarkier och maktbaserade relationer, vare sig de finns i församlingen eller i samhället som stort, utgör hinder för sådana mål. I försoningen ingår modet att riva förtryckande strukturer, policyer och teologier som begränsar tillträdet till det liv i överflöd som Jesus lovade alla (Joh. 10:10). Kärnan i projektet kan anses ha varit ett sådant lärjungaskap som beskrivs ovan, där man ständigt är på väg mot försoning. Andra teologiska bakgrundsidéer och tillämpningen av dem i praktiken beskrivs i kapitel 4 "På vägen till rättvisa och fred".

3. Ett projekt som lyssnar, hör och inkluderar

3.1 Inkluderande och själavårdande perspektiv

Kyrkans uppgift är att kalla människor till gemenskap med Gud och uppmuntra dem att bry sig om sin nästa och skapelsen. Definitionen betonar att den frälsande evangelieförkunnelsen, delaktigheten, det gemensamma ansvaret, försvarandet av de svagaste, själavården, främjandet av jämställdhet och människovärde och värnandet av harmonin i skapelsen hör ihop.⁴⁶

⁴⁶ Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland 2020, 3.

Kyrkans strategi Öppna dörrar lyfter starkt fram delaktigheten och kyrkans roll som en gemenskap för delaktighet. Samtidigt syftar strategin också till att främja likabehandling och jämställdhet och i samband med detta också till att undanröja motsättningar. Varje människas värde är oförytterligt och kyrkan vill försvara detta.⁴⁷

I projektet har man velat synliggöra riktlinjerna för kyrkans strategi. Vid planeringen och genomförandet av projektet låg fokus på att lyssna till samesamfundens behov. Med ett pastoralt grepp och på gräsrotsnivå möjliggjordes möten med låg tröskel med samiska individer och samfund som upplevt smärta och ångest på grund av kyrkan eller som på annat sätt velat bli hörda och bemötta.

I projektet ville man beakta perspektivet transgenerationell börda, det vill säga att historiska händelser också kan återspeglas på dagens samer. Psykoanalytikern och psykiatern Martti Siirala definierade på 1960-talet begreppet transgenerationell börda genom att konstatera att det som inte delas blir någons börda – en transgenerationell börda.⁴⁸ Syftet med processen har varit att lätta på denna börda och förhindra att den förs vidare till kommande generationer. På grund av den transgenerationella bördan ville man inte avgränsa projektets målgrupp till en viss åldersklass.

För samerna är gemenskapen viktig för att bevara kulturen, den traditionella kunskapen och färdigheterna och naturligtvis också språket. Med tanke på projektet har det varit viktigt att beakta gemenskapens perspektiv. Gemenskaperna kan ha varit samiskspråkiga eller samiska samfund. Det är värt att notera att gemenskapen i en liten by sällan är noggrant avgränsad och att den naturligt kan inkludera människor med olika bakgrund och språk samt överskrida statsgränser. I församlinglivet och samearbetet i norr är gränsöverskridande möten typiska och det här har också återspeglats i projektarbetet. Även inom familjerna kan flera kulturer och språk påverka, till exempel det samiska och det finska. Partner som hör till majoritetsbefolkningen har också delat med sig av sina erfarenheter av den transgenerationella bördans konsekvenser för hela familjen.

Olika intressentgrupper i och utanför sameområdet, till exempel i de största studiestäderna, har varit viktiga samarbetspartner för projektet när det gällt att ordna evenemang, sammankalla människor och facilitera diskussioner. Man har bland annat samarbetat med stiftet, församlingarna samt samernas organisationer och föreningar.

Projektets målgrupp har varit Finlands urfolk samerna i deras eget hembygdsområde och utanför det i städer där man vet att det bor många samer. Enligt sametingets statistik för 2023 fanns det 11

⁴⁷ Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland 2020, 6–7.

⁴⁸ Tehy-lehti 24.2.2017.

589 samer i Finland och 70,91 procent av dem bodde utanför samernas hembygdsområde i andra delar av landet eller utomlands.⁴⁹ Regionalt har projektet nått ut till hela Finland genom att man besökt samernas hembygdsbyar i Utsjoki, Enare, Sodankylä och Enontekis samt städer som Rovaniemi, Uleåborg, Jyväskylä, Åbo, Tammerfors och Helsingfors.

3.2 Ökad kunskap och antologi

Utöver det pastorala eller själavårdande perspektivet har målet varit att under projektets gång öka kunskapen om samerna i allmänhet och om det som hänt i synnerhet. Diskussionerna om försoningsprocesserna för samerna inleddes i Sverige och Norge på 1980- och 1990-talen. I Norska kyrkan har diskussionerna resulterat i flera dokument, varav de viktigaste är *Strategiplan for samisk kirkeliv* (2011) och den kompletterade versionen *Strategiplan for samisk kirkeliv 2019–2027* (2019).⁵⁰ Arbetet i Sverige var särskilt aktivt under 2010-talet, då man gick igenom *Vit Bok*-processen och efter den sammanställde en omfattande artikelsamling i två delar (2016), *De historiska relationerna mellan kyrkan och samerna – En vetenskaplig antologi*.⁵¹ I Sverige utkom också boken *"När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka – minnesbilder från samernas skoltid"*. Boken innehåller tio berättelser om samerna och deras skoltid till exempel i nomadskolor, arbetshem och skolkåtor. Utöver berättelserna innehåller boken åtta artiklar som behandlar samernas perspektiv på skolgången och till exempel nomadskolan och det så kallade "*Lapp ska vara lapp*"-tänket. Verket berättar dessutom om erfarenheter av rasbiologisk forskning, förlust av språk och nedärvd sorg, men också om resiliens och överlevnad.

I samband med projektet *Samer i kyrkan* har man velat sammanställa ett skriftligt verk om samernas kontext i Finland. Det har formen av en antologi. Smärtpunkterna mellan samerna och kyrkan har i verket kunnat presenteras som skönlitterära alster, som vetenskapliga eller populärvetenskapliga artiklar eller genom konst. Konsten är ett utmärkt sätt att hantera svåra frågor och öka resiliensen. Samekulturens positiva inverkan på vår kyrkas gudstjänstliv uttrycks i antologin också till exempel genom textilkonst, musik eller dikter. Förhoppningsvis stärker antologin kunskapen om och användningen av dessa också i gudstjänstlivet.

Tanken när antologin sammanställdes var att texterna kan sträcka sig från personliga erfarenheter till vetenskapligt skrivna expertartiklar eller från noveller och dikter till och med till multikonstnärliga uttryck. En förenande faktor är samernas andlighet och kyrkans tematik. Artiklarna i verket har kunnat skrivas på något av de samiska språken eller på finska och språket har varje författare själv

⁴⁹ Sametingets statistik 2023.

⁵⁰ Den norske kirke, 2019.

⁵¹ Lindmark & Sundström, 2016.

fått bestämma. Verket innehåller också internationella texter skrivna på svenska, norska och engelska.

Texterna har i huvudsak begärts av samiska skribenter för att samernas egen röst ska vara så starkt representerad som möjligt i antologin.

3.3 Etiska perspektiv i arbetet med urfolk

En präst får inte röja det som anförtrotts honom eller henne vid enskild bikt eller annars vid själavård och inte heller röja den person som har anförtrott sig åt prästen. ⁵²

Det är bra att notera att även om ökad kunskap och möten med människor löper parallellt, får kunskapen inte utökas på samernas bekostnad eller på ett sådant sätt att deras integritetsskydd eller rätt till bikthemlighet äventyras. De två olika grenarna löpte parallellt i projektet, men också tydligt åtskilda såtillvida att privata själavårdande och pastorala möten inte har varit föremål för forskningen eller källmaterial för antologin. Också i den här slutrapporten beskriver utdragen från projektarbetet mer allmänt de teman och fenomen som kommit fram. Det har varit viktigt att betona vikten av tillit och också acceptera att tillit kräver tid.

Som urfolk har samerna ofta blivit föremål för olika vetenskapliga undersökningar. Dessa undersökningar har kunnat bidra till belastningen, ångesten samt misstron och rädslan för att saker och ting presenteras på ett sätt som förtrycker urfolket. Det har inte heller alltid varit klart vad forskningsresultaten slutligen har lett till, var resultaten har hamnat och vad de har använts till. I projektet kring sannings- och försoningsprocessen måste just sådana erfarenheter beaktas på ett särskilt sätt, inte bara i fråga om forskningen utan övergripande. Därför har man vid beredningen och genomförandet av projektet också beaktat etiska aspekter och i ljuset av dem granskat projektets ägarskap, motiv, delaktighet samt fördelar och nackdelar i synnerhet ur samesamfundets perspektiv. Detta har speglats mot internationella verksamhetsprinciper och vetenskapssamfundens etiska regler. När projektplanen utarbetades fanns ännu inga etiska anvisningar för forskning kring samer, men motsvarande etiska anvisningar fanns redan då bland annat i Kanada och Australien. År 2024 färdigställdes samernas egna etiska anvisningar.

På webbplatsen för etiska anvisningar för forskning kring samer⁵³ beskrivs hur man i diskussionen om beredningen av etiska anvisningar för sameforskning särskilt ville lyfta fram samesamfundens egna synpunkter. Arbetsgruppen för etiska anvisningar ansåg att man endast på detta sätt

⁵² Kyrkolagen, 7 kap. 9 § Bikthemligheten.

⁵³ [Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettiset ohjeet | Lapin yliopisto](#)

respekterar och på ett ändamålsenligt sätt tillgodoser samernas självbestämmanderätt och säkerställer att de etiska anvisningarna är relevanta och betydelsefulla för samerna själva.⁵⁴

Självbestämmanderätt (engl. *self-determination*) handlar om huruvida en person eller en grupp av människor själva får makt över sina egna angelägenheter eller om någon utövar makt för deras räkning. För att stödja självbestämmanderätten och tillgodose urfolkens rättigheter i forskningsprojekt som gäller samernas kulturarv och traditionella kunskap samt i andra åtgärder utnyttjas FPIC-principen (fritt och informerat förhandssamtycke).⁵⁵ Sametinget i Finland beslutade 2017 införa anvisningar för förfarandet som baserar sig på FPIC-principen⁵⁶ och Akwé: Kon⁵⁷ - anvisningarna.⁵⁸ Det är viktigt att dessa principer och anvisningar lyfts fram i alla projekt som gäller samerna för att de ska bli bekanta och på så sätt mer vardagliga och konkreta. Därför har bland annat FPIC-principen lyfts fram också i projektarbetet *Samer i kyrkan* och i planeringen av det.

I och med de etiska riktlinjerna för forskning som gäller samerna har man strävat efter att forskningsförhållandena och genomförandet ska vara kulturellt trygga. Samfunden och deras perspektiv lyfts ofta fram i den samiska forskningen och forskaren förutsätts besitta en tillräcklig kulturell kunskap.⁵⁹ I de etiska anvisningarna för forskning som gäller samerna finns det skäl att lyfta fram några termer. Den första termen är *Gulahallan/Addiittállâm /Kulstööllmõš*, som beskriver interaktiv diskussion, aktivt lyssnande och ömsesidig förståelse.⁶⁰ Inom forskningen kan detta bland annat innebära att man funderar på delaktighet, klargör forskningens syfte och lyssnar på samfundets egna behov. Ett mål har varit att aktivt lyssnande och arbete utifrån samfundets egna behov ska vara en del av projektet från början till slut. I praktiken har detta bland annat inneburit att prioriteringarna har bedömts och omdefinierats så att de bättre motsvarar samfundets behov.

En annan term är *Guorahallan/Kuorâttállâm/Tu'mmstööllmõš*, med vilket avses "att följa spår och stigar, spåra och utreda läget som helhet". Enligt de etiska riktlinjerna handlar forskningen om att lokalisera sig själv och fundera på vilken forskningstradition forskningen placerar sig i och vilka konsekvenser forskningen kan ha för samerna. I projektet har detta framför allt återspeglats i att

⁵⁴ Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettiset ohjeet.

⁵⁵ Menettely saamelaisten suostumuksen tiedustelemiseksi

⁵⁶ Bakgrunden till FPIC är FN:s deklaration om urfolks rättigheter (UNDRIP), konventionen om biologisk mångfald och Internationella arbetsorganisationens (ILO) konvention nr 169, som är de mest effektiva och heltäckande internationella dokument som försvarar urfolken och deras rättigheter. (Se Källor: FPIC).

⁵⁷ Akwé: Kon: Frivilliga anvisningar för bedömning av de kulturella, miljömässiga och sociala konsekvenserna av projekt som genomförs på urfolkens och deras lokala samfunds heliga platser eller i mark- och vattenområden som traditionellt bebos och används av dem. (Se Källor: Akwé: Kon).

⁵⁸ Sametinget 24.8.2017.

⁵⁹ Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettiset ohjeet 2024, 3.

⁶⁰ Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettiset ohjeet 2024, 6.

kyrkan samtidigt som den har genomfört sitt eget projekt har följt och samverkat med andra pågående processer och projekt.

I de etiska anvisningarna beskriver termen *Vihkkedallan/Viekkiistállâm/Vie'ssööllmõš* övervägande och reflektion över frågor ur flera perspektiv. Inom projektet har detta inneburit att man har försökt fördjupa de fenomen och perspektiv som framkommit genom att utnyttja tidigare forskningsdata och tillgängliga nyhetsartiklar. *Gudnejahttin ja árvvusatnin/Kunnijátem já áárvustanneem/Ciistást da áárvast áánnmõš* innebär respekt och uppskattning och bör utgöra grunden för all forskning som gäller samerna. Respekt och lyhördhet måste alltid finnas där när man arbetar med känsliga och smärtsamma frågor, vare sig det är fråga om forskning eller annat projektarbete.

Geatnegasvuohhta dieđu máhcaheapmái ja juohkimii/Kenigásvuotá macáttiđ já jyehiđ tiáđu/Õđlgtemvuõtt teáđ maacctummša da juákkmõ'sše hänvisar till återföring av kunskap, det vill säga till att forskaren tar sin forskning och dess resultat till samfundet.⁶¹ I projektet innebär detta i praktiken att slutrapporten, rekommendationerna och antologin publiceras.

De etiska riktlinjerna för samerna fungerar som en god riktlinje för arbetet bland samerna även i vidare bemärkelse. Anvisningarna skapar en god grund för att reflektera över förfarandena och beakta kultursensitivitet.

4. Genomförande

4.1 På vägen till rättvisa och fred

-- Vi kallar också alla människor av tro och god vilja att tillsammans med oss lita på att en annorlunda värld, en värld som respekterar en levande jord, en värld där var och en har sitt dagliga bröd och ett liv i överflöd, en avkolonialiserad värld, en värld som är än mer kärleksfull, harmonisk, rättvis och fredlig är möjlig. -- Ledda av den heliga Anden, tvingade av en vision av enhet, färdas vi tillsammans, förpliktade att utöva Kristi kärlek, följer i hans fotspår som hans lärjungar och bär kärlekens fackla i världen, i förtröstan på löftet att Kristi kärlek driver världen till försoning och enhet.⁶²

I Kyrkomas världsråds missionsdokument *Tillsammans för livet: mission och evangelisation i en föränderlig värld (Together towards Life: Mission and Evangelism in Changing Landscapes)* beskrivs förändringen i kristendomens utbredning som en övergång till att Guds mission i dagens värld förverkligas från marginalerna till centra (*Mission from the Margins*). Termen marginalerna

⁶¹ Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettiset ohjeet 2024, 6–9.

⁶² KVR: Enhetsuttalande. Kristi kärlek driver världen till försoning och enhet, punkt 26.

har också kritiserats, eftersom den ofta i sig utgör en andlig eller fysisk gräns mellan människor och kan vara diskriminerande. Samtidigt är det ändå en realitet att urfolken världen över i sin kontext ofta lever i marginalerna av sina samhällen. Trots att missionens dynamik har förändrats från de så kallade marginalerna mot centrum befinner sig minoriteternas röst i kyrkornas strukturer fortfarande i marginalerna.

Temat för Kyrkornas världsråds generalförsamling i Karlsruhe 2022 var *Kristi kärlek driver världen till försoning och enhet*. Det var en naturlig fortsättning på generalförsamlingen i Busan 2013, som bjöd in kristna och välvilliga människor världen över att ansluta sig till "pilgrimsvandringen för rättvisa och fred" (eng. *Pilgrimage of Justice and Peace*). Den kallar människor till en gemensam pilgrimsvandring som inte går mot rättvisa och fred utan som redan är på den vägen och utgör en del av processen. Utifrån denna uppmaning uppmanade KVR:s centralkommitté människorna att tillsammans använda Guds gåvor för förändring.⁶³ Efter generalförsamlingen i Karlsruhe 2022 blev denna pilgrimsfärd en "pilgrimsvandring för rättvisa, försoning och enhet" (*Pilgrimage of Justice, Reconciliation and Unity*).

Ordet pilgrimsvandring används i dag i många sammanhang inom kyrkan och både de gamla och de nya pilgrimslederna har blivit allt mer populära både hos oss och ute i världen. På webbplatsen Pilgrimsvandring i Finland beskrivs det att "Pilgrimsvandring är att vandra till heliga platser, men också att med djup närvaro vandra längs skogsstigar och i kulturlandskapet. Det är en vandring som inbjuder till att se det bekanta med nya ögon, upptäcka det nya, se en mening och stanna upp och förundras." Man bör dock vara medveten om att ordet pilgrimsvandring i urfolkens kontext också kan väcka motstridiga känslor. Under historiens gång har pilgrimsvandring tyvärr också förknippats med kolonialistiska dimensioner och har till och med kunnat likna korståg. Med tanke på ett traumamedvetet förhållningssätt är det bra att också beakta denna historiska dimension. I ett andligt eller fysiskt kulturlandskap måste besöken vara kultursensitiva och respektfulla, inte kulturexploaterande eller till och med destruktiva.

I den samiska kulturen har det traditionellt hört till att be naturen om lov till exempel när man stiger in i skogen eller går ut och fiskar. Samtidigt som pilgrimen för en dialog med sitt inre och med Gud, kan man föra en respektfull och sensitiv dialog också med den omgivande kulturen och skapelsen. Genom pilgrimsvandringen för rättvisa, försoning och enhet strävar man efter detta bland annat genom att granska strukturella problem och spegla den egna rollen och det föränderliga lärjungaskapet (eng. *transformative discipleship*) i förhållande till dessa. Användningen av termen pilgrimsvandring i sannings- och försoningsprocessen kan ses som en strävan efter att återta

⁶³ KVR: Pilgrimage of Justice and Peace.

termen genom att använda den som en dekoloniserande metod och inte som en historisk förtryckande metod.

Kyrkornas världsråds ekumeniska uppmaning om att främja rättvisa och fred innehåller tanken om att rättvisans och fredens väg kan omfatta till exempel följande dimensioner som inte är lineära eller separata utan som för en dynamisk dialog med varandra. Dessa dimensioner är att **erkänna och beröras av den smärtsamma historien** (via negativa), **att glädjas över gåvor** (via positiva) och **att ge upprättelse för oförrätter** (via transformativa).

Även om dessa dimensioner inte ursprungligen har lanserats som metoder för sannings- och försoningsprocesser, utan använts för att hitta en mer allmän handlingsmodell för möten mellan människor, har de i detta projekt tillämpats och använts som en slags metodologisk referensram. Den praktiska tillämpningen av dem i samband med projektet Samer i kyrkan presenteras närmare nedan. I allmänhet kan man konstatera att de tre dimensionerna i projektet har setts som riktlinjer och förhållningssätt när projektet har strävat efter att aktivt lyssna, öka förståelsen, visa solidaritet och handla i Kristi kärlek med uppskattning och respekt för medmänniskorna.

Som en bakgrundsteori inom projektet kan man utöver detta betrakta det restorativa förhållningssättet. Då har man till exempel utnyttjat metoder för restorativ medling som bygger på tanken om restorativ rätt. Restorativiteten betonar ett människoorienterat bemötande, att man lyssnar samt att man helar relationer mellan människor och stärker de sociala färdigheterna. Roten till detta anses vara den rådplägningsmetod som används av Aotearoa, det vill säga Nya Zeelands Māori, enligt vilken man inte utesluter den som handlat orätt ur gemenskapen utan strävar efter att återbörda honom eller henne till gemenskapen.⁶⁴ Dialogen och sökandet efter gemensamma lösningar fungerar som en process som i bästa fall kan återställa eller hela och öka förståelsen, lära oss om skadliga handlingsmönster och att undvika att upprepa dem. Ett restorativt tänkesätt ökar ansvarstagandet och siktar mot fred mellan individer och samfund.⁶⁵ Urfolken lever traditionellt sett i stark kontakt med jorden, vattnet och den omgivande skapelsen. Det är naturligt att den restorativa processen inte bara ses som en korrigerande process mellan människor utan också som en dialog mellan människan och skapelsen.

4.1.1 Erkänna och beröras av den smärtsamma historien

Via negativa, att erkänna och beröras av negativa erfarenheter och en smärtsam historia, är oundvikligt i en sådan här process för att förstå vad som hänt. På så sätt kan man sätta sig in i den

⁶⁴ Gellin 2019, 19.

⁶⁵ Verso.

andras situation, acceptera att oförrätterna verkligen har skett och förstå sanningen utifrån den andras kontext. Hit hör till exempel att granska de historiska oförrätterna genom historieforskning och att möta individernas och samfundets smärta på deras villkor och utifrån deras behov med hjälp av pastorala och själavårdande metoder. På engelska kallas detta för "*visiting the wounds*", och den tanken har varit viktig i projektet. Det har handlat om att möta smärtan på människans eller samfundets villkor. Avsikten har inte varit att vältra sig i den utan att också komma bort från den. Man har inte velat att såren ska rivas upp eller fördjupas ytterligare, utan tanken har varit att mötet i sig kan vara en upplevelse där människan får bli sedd och hörd med respekt. När smärtan erkänns och berör kan såren i bästa fall läkas.

Bakgrunden till den restaurativa rätten är att det inte bara finns en enda sanning, utan att man kan söka gränssnitt där parternas sanningar möts. I arbetet med samfund och individer kan man för *via negativa* använda själavårdande metoder, men i projektet utnyttjades i synnerhet för att inspirera till samtal i grupp också material och verktyg för restaurativt tänk och restaurativ medling.

Antologin och sammanställningen av den har varit ett sätt att formulera historiens och nutidens utmaningar och få samerna att berätta med sin egen röst. Många beskrev skrivprocessen så att de först tänkte öppna upp om såren i skrift, men till slut ville fokusera på mer positiva aspekter. Detta torde reflektera samernas sinnevärld och resiliens och den så kallade *birgenkulturen*. I stället för att berätta hur svårt det har varit vill man berätta hur man mitt i svårigheterna eller trots dem har överlevt, *birget*.⁶⁶

Arbetet med att mötas bygger på ömsesidigt förtroende och kan kräva tid. Framför allt kräver det att man skapar mötesplatser med låg tröskel. Platser där alla får tala eller delta genom att göra eller bara vara. På projektets styrgruppsmöten lyftes betydelsen och tolkningen av tystnad fram. I en samisk kontext är tystnad inte alltid ett tecken på samtycke utan kan också betyda det motsatta. Dessutom är människor väldigt olika i fråga om hur mycket eller lite de vill sätta ord på saker och ting. Tigandets aspekt är viktig och i projektarbetet var ett av målen att deltagandet i diskussionen sker på människornas egna villkor och att man också får delta i evenemangen genom att göra eller lyssna på andra, om det känns bra för en själv. I början av diskussionerna repeterades ofta principerna för trygga rum. När det gäller att skapa ett tryggt rum och facilitera diskussioner hör det också till att man berättar att det finns plats för olika åsikter och att meningsskiljaktigheter kring frågor bör redas ut med ömsesidig respekt. En del av diskussionsmötena hölls på samiska, en del på två språk och en del på finska. Vid en del av diskussionerna var endast samer närvarande, vid andra både samer och finländare. Ordandet av olika evenemang har gjort det möjligt att dels

⁶⁶ Det nordsamiska verbet *birget* betyder att överleva, klara sig.

behandla frågor som en samegemenskap, dels öka förståelsen och dialogen mellan urfolket och majoritetskulturen, eftersom vi ofta bor och lever sida vid sida – som familjemedlemmar, grannar och medmänniskor.

I projektet skapades mötesplatser genom att man ordnade evenemang, besökte församlingens evenemang och genomförde olika slags verksamhet tillsammans med olika aktörer.

Diskussionerna byggdes upp kring specifika aktuella teman eller fokuserade till exempel på minnen. Minnena fick stöd av bland annat att man tittade på gamla fotografier, lagade mat, åt traditionella rätter, ägnade sig åt slöjd eller sjöng psalmer eller allsånger. Mötesplatsernas fysiska placering påverkade också hurdana saker man mindes. Ibland samlades man vid en brasa under ett vindskydd, ibland på platser där man gått i kateketskola eller firat gudstjänst. Väggar minns mycket, men samtidigt har de under projektets gång också burit vår tids oro över huruvida man måste avstå från dem och vad det skulle innebära för den församling som samlas inom dem, språkmiljön och den sociala kulturen.

4.1.2 Glädjas över gåvor

Förutom att möta smärtan är det också bra att granska saker *via positiva*, det vill säga ur ett positivt perspektiv. Det här stöds av det önskemål som framkom i sannings- och försoningsprocessen mellan samerna och staten: att sannings- och försoningsprocessen inte bara ska vara en offerprocess, utan att den också ska glädja sig åt allt det positiva som samesamfundet gläder sig över och upplever som en resurs.⁶⁷ Projektet utgår från tanken att man i detta naturligt kan inkludera olika former av konst och kultur, till exempel den traditionella samiska slöjden *duodji*, liturgiska föremål, den andliga musiken och psalmsångstraditionen.

Inom projektet har man sjungit många psalmer. Såsom tidigare konstaterades gör psalmböckerna på enare- och nordsamiska att man lätt kan bygga upp träffar kring dem, där man både sjunger och samtalar. Nästan inga psalmer har översatts till skoltsamiska, men de samiskspråkiga Vackraste julsångerna, som finns översatta till de tre språken, har hjälpt kyrkan att nå ut även till de skoltsamiska medlemmarna i den lutherska kyrkan även i städer utanför hembygdsområdet. Projektet har också presenterats på skoltrådets möten i samband med skolternas byastämma. Då lyfte åhörarna frågor om bland annat möjligheterna till ekumeniskt samarbete i fråga om försoningsprocessen.

Under projektet lyftes den samiska slöjden *duodji* fram i flera olika sammanhang. *Duodji* förknippas med många olika livssituationer och är en viktig del av olika övergångsriter. Den samiska

⁶⁷ Juuso 2018, 199.

slöjdtraditionen förefaller vara särskilt stark uttryckligen i samband med kyrkliga förrättningar, men i kyrkorna syns *duodji* nästan inte alls förutom på samerna själva. Till *duodji* anknyter många former av vanor, koder, ordlös kommunikation och, framför allt, århundraden av tyst kunskap och tysta färdigheter. För att tillägna sig dessa krävs omfattande lärande bredvid någon som kan, att man kan läsa av materialen och naturen samt att man jobbar med händerna. Att vara medveten om och förstå dessa aspekter är viktigt med tanke på kultursensitiviteten, och förhoppningen är att en ökad kunskap om det här skulle uppmuntra till att låta de samiska slöjdmästarna (samiska: *duojár*) i större utsträckning än nu sätta sin prägel på kyrkorum och textilier.

Såsom konstaterats så genomsöker de olika perspektiven varandra och samtidigt som man samlas för att sjunga psalmer eller minnas kan man både möta smärtan och glädjas över gåvor. Det samiska andliga livet är rikt och under projektets gång har man velat ge utrymme för det, både i arbetet ute på fältet och i antologin. Kulturen och kännedomen om den är viktiga när man rör sig inom samernas område. Många församlingsmedlemmar har också understrukit vikten av kulturkännedom och behovet av någon slags kulturstrategi som skulle stödja kyrkans redan befintliga språkstrategi har framkommit.

4.1.3 Upprättelse för oförrätter

Ur perspektivet *via transformativa* gick projektet på djupet med att granska vilka typer av utmaningar som kan skönjas i relationerna mellan samerna och kyrkan, och hur arbetet tillsammans med urfolken kan främjas på kyrkans nivå. Som ett resultat av detta har man utarbetat fortsatta steg eller rekommendationer som syftar till att man även efter projektet ska kunna stärka samernas, de samiska språkens och den samiska kulturens ställning i kyrkan på helhetskyrkans nivå, i stiftet, i beslutsprocesserna samt i församlingarnas vardag.

Under processens gång funderade man också över hur projektet skulle avslutas. En naturlig möjlighet som lyftes fram inom projektet var att man skulle fira en gemensam gudstjänst, och ett önskemål var att den ska innehålla exempelvis en ångerceremoni, en gemensam bön eller något annat som reflekterar ångern över gångna oförrätter, men som också med tillförsikt ser fram mot en gemensam framtid som Guds folk. Det som man såg som särskilt viktigt var att samernas kultur skulle synas vid evenemanget, till exempel i form av musik.

Projektet har resulterat i en antologi, en slutrapport för projektet och rekommendationer som samlats under projektarbetets gång och förhoppningen är att dessa ska vara till nytta inom kyrkan mer allmänt när den framtida verksamheten planeras.

5. Projektadministration, verksamhet och resultat

5.1 Rapportering om projektarbetet

Projektet Sámmeleah kirhoost – Sámmela ceerkvest – Sápmelaččat girkus – Saamelaiset kirkossa (Samer i kyrkan), som finansieras av Evangelisk-lutherska kyrkan i Finlands centralfond och organiseras av biskopsmötet, fick sin start 16.1.2023. Den ursprungliga planen var att projektet skulle vara tvåårigt. I planeringsskedet anade man dock att evenemangen i anslutning till projektets avslutande och publiceringen av antologin sannolikt skulle komma att infalla våren 2025. Projektet har genomförts i enlighet med den projektplan som godkändes av biskopsmötet 7.12.2022. Under kyrkomötet i november 2024 beviljades projektet 50 000 euro i tilläggsfinansiering för slutförandet av projektets avslutande processer. Tidsplanen för våren 2025 presenteras senare i detta kapitel.

Styrgruppen som fungerat som stöd för projektet har haft en central roll när det gällt att utse och bedöma tyngdpunkterna i projektet. De medlemmar som biskopsmötet utsåg 7.12.2022 var Veli-Pekka Lehtola (styrgruppens ordförande), Heidi Eriksen, Ulla-Maarit Magga, Tuula-Maija Magga-Hetta, Anna Morottaja, Tauno Ljetoff, sekreteraren för kyrkans samearbete Erva Niittyvuopio, Kari Kopperi och Anna-Kaisa Inkala från biskopsmötets kansli samt biskopen i Uleåborgs stift Jukka Kesitalo. Projektkoordinator för projektet har varit Mari Valjakka, som under den tid projektet pågick var tjänstledig från uppgiften som samepräst.

Vid sitt möte 14.6.2023 utsåg styrgruppen en särskild redaktionskommitté bland sig, och denna har sett till att antologin har blivit gjord och skött planeringen av innehållet. Arbetet med antologin inleddes hösten 2023 och den kommer att publiceras våren 2025. Ordförande för redaktionen var emeritusprofessorn i samisk kultur Veli-Pekka Lehtola och övriga medlemmar var Tuula-Maija Magga-Hetta, Erva Niittyvuopio, Kari Kopperi, Anna-Kaisa Inkala och Mari Valjakka.

Projektet genomfördes inom ett brett samarbetsnätverk och olika experter och aktörer konsulterades. Hit hör exempelvis församlingarna inom samernas hembygdsområde, Sannings- och försoningskommissionen för samer, enheten för psykosocialt stöd för samer Uvjj - Uvjâ - Uvja samt andra aktörer som arbetar med samefrågor, såsom Sametinget, skolternas byastämman, de samiska föreningarna och organisationerna.

Planeringen av projektarbetet inleddes med att man kontaktade de nordliga församlingarna. I varje församling som är verksam inom samernas hembygdsområde ordnades det en egen presentation av projektet. I presentationstillfällena deltog i synnerhet de som på ett eller annat sätt är

involverade i samearbetet. Under projektets gång presenterades det vid olika evenemang också för de förtroendevalda i församlingarna inom samernas område.

Församlingens anställda och förtroendevalda fick kommentera projektplanen ur det egna områdets perspektiv. Tillsammans med de församlingsanställda funderade man över hur man kunde förankra projektet inom respektive område och hur de lokala församlingarna kunde hjälpa till (t.ex. med praktiska arrangemang i anslutning till evenemangen och med kontakten till församlingsmedlemmarna). Församlingarna förhöll sig huvudsakligen positiva till projektet.

Tillsammans med församlingar och andra samarbetsaktörer inom samernas hembygdsområde har det under åren 2023–2024 ordnats informationsmöten där man berättat om projektet för församlingsmedlemmarna och andra intresserade. I samband med dessa möten har det alltid funnits möjlighet att diskutera och också att avtala om enskilda samtal efter mötet. I synnerhet under projektarbetets inledande skede erbjöds möjligheten att framföra önskemål och idéer för projektets verksamhet inom respektive område. Utifrån dessa idéer, önskemål och behov har projektet förankrats på olika håll, antingen i samband med att man besökt olika samarbetspartners evenemang eller genom att organisera egna evenemang.

Projektmöten och evenemang har ordnats för människor i olika åldrar (bl.a. barn, hjälpledare, vuxna och äldre) och evenemangens karaktär har varierat beroende på målgruppen. Förutom på diskussionsmöten har människorna delat med sig av sina erfarenheter i samband med hembesök, per telefon, via Teams och per e-post.

Hösten 2023 ordnades i Enare tillsammans med kyrkans samearbete en rådplägningsdag för samearbetet, där programmet anknöt till projektets teman. Inom programmet presenterades bland annat den restorativa rättens värden och grunder för de anställda inom församlingarna i samernas område.

Projektet har också så långt som möjligt stött det samiskspråkiga gudstjänstlivet inom det samiska hembygdsområdet och i Sodankylä, samt varit med om att arrangera evenemang över landsgränserna i Utsjoki, Karasjok och Tana.

Utanför hembygdsområdet har projektet presenterats bland annat för de anställda vid Helsingfors stift, för de anställda vid Åbo ärkestift, för de anställda vid Uleåborgs stift, för de lagfarna assessorerna vid alla stift och för de anställda vid Kyrkostyrelsens verksamhetsavdelning, för de anställda i Rovaniemi församling och kyrkoherdarna i Uleåborgs kyrkliga samfällighet samt för jämlikhetssektionen vid Ekumeniska rådet i Finland. Kontakterna till stiftet och församlingarna har

varit viktiga för projektet för att kunna möjliggöra evenemang och aktiviteter också i de urbana områdena.

Utanför hembygdsområdet ordnades ett större evenemang i Reso på samernas nationaldag 6.2.2023. Då firades en tvåspråkig vesper i Reso kyrka, varefter projektet presenterades och man tittade på gamla fotografier från Enare- och Utsjokiområdet. Bilderna kom från det samiska muséet Siidas samlingar. Evenemanget samlade ett stort antal besökare från Egentliga Finland. Evenemanget ordnades av kaplanen i Reso församling och samiska frivilliga i regionen. Från Åboförsamlingarna bad man också om att få en andra föreläsning om projektets teman till Henrikskyrkan i Åbo hösten 2023. Målgruppen var då i synnerhet unga vuxna och studerande.

I projektets planeringsskede var projektplaneraren med och arrangerade de vackraste julsångerna på samiska i Helsingfors 2022. Åren 2023–2024 medverkade projektet i att ordna de vackraste julsångerna inte bara i Helsingfors utan även i Tammerfors och i Rovaniemi och 2024 dessutom även i Åbo. Med tanke på projektet har de här evenemangen varit bra platser för möten och nätverkande bland stadssamerna. I samband med julsångerna har projektet också presenterats och det har varit möjligt att diskutera projektets teman. Dessutom har man också planerat den fortsatta regionala verksamheten tillsammans med lokalförsamlingarna. I julsångsevenemangen 2023 medverkade Inga Koivisto, anställd vid föreningen Sámi Soster ry, och berättade om deras verksamhet. I Rovaniemi deltog även Leena Fofonoff från Uvjj – Uvjâ – Uvja, enheten för psykosocialt stöd för samer, och hon berättade om möjligheterna till psykosocialt stöd med låg tröskel. Projektet har besökt Sámi Sosters mötesplatser och med Uvjj – Uvjâ – Uvja har man bedrivit ett mångsidigt samarbete i form av till exempel diskussionsmöten i Enontekis och Karigasniemi.

Projektet ordnade tillsammans med sekreteraren för samearbetet och de anställda vid kyrkans kommunikation och Kyrkostyrelsens verksamhetsavdelning hösten 2023 ett webinarium för kyrkans anställda på temat "Vad bör man känna till om samiskheten?"

Projektet besökte Lapplands universitet 4.12.2023 och hade då ett möte med vicerektor Soili Nystén-Haarala, kyrkoherde Ilari Kinnunen och läroanstaltspastor Jan Pohjola. Projektet presenterades då för folket vid universitetet, och sannings- och försoningsprocesserna diskuterades. Vid Lapplands universitet har man bedrivit aktuell forskning om bland annat repatrieringsprocesserna. Processerna för återbördande har varit centrala även i kyrkans sannings- och försoningsprocess.

Projektet har också fått stort utrymme på evenemang inom den kyrkliga sektorn och projektarbetet var under 2024 synligt på Kyrkans dagar för det fostrande arbetet i Jyväskylä, på

Rådplägningsdagarna för kyrkans familjerådgivare i Uleåborg, på Kyrkans fest i Tammerfors samt på Kyrkans kommunikationsdagar i Rovaniemi.

År 2024 ordnade projektet Samer i kyrkan tillsammans med Step-lärcentret en tvådelad serie webinarier under rubriken "Saamelaisuuden monet kasvot". Talare vid webinarierna var Veli-Pekka Lehtola, Erva Niittyvuopio, Maarit Magga, Petteri Valle, Jussi Holopainen och Mari Valjakka. Som facilitatorer fungerade Jari Visto, Satu Reinikainen och Mari Valjakka. Serien väckte positivt intresse och det kom in sammanlagt nästan 200 förhandsanmälningar. Responsen från webinarierna var positiv.

Under 2024–2025 har man bedrivit samarbete med kyrkans kommunikation och tillsammans organiserat en artikelserie om samiskhet.

Beträffande sanning- och försoningsprocesserna har en särskilt tät dialog över landsgränserna förts med Nord-Hålogalands stift i Norge. Stiftet i Nord-Hålogaland ordnade två studieresor för sina präster till Uleåborg hösten 2023, och ett av temana för dessa resor var uttryckligen sannings- och försoningsprocesserna. Projektet deltog i dessa studieresor och berättade om projektarbetet Samer i kyrkan. I samband med studieresorna berättade Veli-Pekka Lehtola dessutom om processerna mellan samerna och staten, och sekreteraren för samearbetet Erva Niittyvuopio presenterade samearbetet inom Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland.

Tidsplanen för våren 2025 ser för projektets del ut som följer:

Vecka 5 presenteras projektets slutrapport och rekommendationer för biskopsmötet.

23.3.2025 publiceras antologin i Hetta i Enontekis i samband med festgudstjänsten på Marie bebådelsedag och biskopsmässan.

24.3.2025 hålls ett seminarium i Enare på de teman som behandlas i antologin.

Vecka 19 behandlas projektets rekommendationer i kyrkomötet.

8.5.2025 hålls projektets avslutningsgudstjänst och en gest av försoning i samband med kyrkomötet i Åbo domkyrka.

Projektet har kunnat förankra sig på ett mångsidigt sätt på olika orter och har på ett berömvärt sätt nått ut till folk. Människorna har haft en mestadels positiv inställning till projektet. Debatten har fått en god start och fördjupats från gång till gång på de platser där flera besök har gjorts. Behoven och tyngdpunkterna i projektet har varierat väldigt mycket mellan olika byar och städer. Inom de områden där samearbetet har varit en integrerad del av församlingens vardag har behovet av

projektet sett annorlunda ut än på de orter där tillgången till tjänster på de samiska språken och i enlighet med den samiska kulturen har varit sämre. I de senare har deltagandet i projektets evenemang varit mycket aktivt och stort, vilket torde tala för att man upplevt ett behov av projektet.

De diskussioner som har förts med de anställda i församlingarna har huvudsakligen gett vid handen att projektet har setts som ett positivt sätt att fördjupa sig i samearbetets frågor, och på många håll har de anställda haft en motivation att öka sin egen kunskap och kompetens om samefrågor samt att planera och diskutera samearbetets möjligheter, utmaningar och metoder inom det egna området. Under den tid som projektet har pågått har omsättningen bland de anställda i sameområdets församlingar dock varit stor, vilket har gjort att förankrandet av projektet och ordnandet av evenemangen har varit en utmaning. Omsättningen väckte också frågor om kontinuiteten i arbetet. I enprästförsamlingar eller i små församlingar går det lätt så att arbetet börjar om från början när den anställda byts ut. Med tanke på projektarbetet har det varit viktigt att lokalförsamlingarna har varit involverade i arbetet, för att de verksamhetsmodeller som utvecklades under projektets gång ska kunna finna sin plats i församlingarnas vardag efter att projektarbetet avslutats.

De stift där projektet lyckades förankra sig har varit viktiga aktörer i förankringen av projektarbetet. I dessa stift har samearbetet också starkare än tidigare identifierats som en del av det egna stiftets arbete. Projektet har lyckats stödja både kyrkans samearbete och stiftens verksamhet. Det är bra att notera att samarbetet med dessa stift kan ha varit en fortsättning på ett tidigare samarbete med kyrkans samearbete. Projektet har inte på ett heltäckande sätt lyckats nå ut till alla stift, men man har på ett berömvärdt sätt lyckats knyta kontakt med enskilda anställda i olika stift under projektets gång.

Sett till kyrkan som helhet så har projektet fått god synlighet inom många olika sektorer och inställningen till projektet har varit positiv. Men det finns mycket kvar att göra för att fördjupa diskussionen om projektets teman inom kyrkan som helhet.

Tidpunkten för detta projekt verkar ha varit helt rätt. Människorna har varit beredda att tala och diskutera. Under 2023 har teman som tangerar samernas och majoritetsbefolkningens historia behandlats på ett synligt sätt i bara i de pågående sannings- och försoningsprocesserna utan också genom till exempel filmkonsten. Allt detta har förberett människorna för diskussionen och också skapat en vilja att förstå samernas erfarenheter mer generellt.

Inga detaljerade diskussioner kan lyftas fram i rapporteringen, men de större teman som framkommit presenteras i nästa kapitel. Strävan har varit att fördjupa sig i dessa teman med hjälp

av tidigare forskning, tidningsartiklar och tillgängliga protokoll. En del projektets teman behandlas också mer ingående i antologiförfattarnas texter.

5.2 Återkommande teman

5.2.1 Fastigheter och beslutsfattandet om dem

När projektarbetet startade var församlingarnas beslutsprocesser, och i synnerhet beslut om fastigheter, något som väckte livlig debatt. Till exempel det kapellprojekt som för några år sedan var aktuellt i Vuotso i Sodankyläområdet och den begravningsplats som planerades i anslutning till kapellet figurerade ännu aktivt i diskussionerna. Att kapellprojektet förföll verkar ha lämnat djupa spår i relationen mellan församlingsmedlemmarna i Vuotso-området och deras hemförsamling. I samrådsrapporten till försöningsprocessen om frågor som berör samerna berättas att man i nästan 60 års tid försökte få ett kapell till orten. I samma rapport beskriver man att avsaknaden av ett kapell "upplevs som ett förtryck, som tvingar in människorna i ett andligt vakuum".⁶⁸

Kapellprojektet inleddes aktivt 2004, då kyrkomötet i budgeten för 2004 godkände ett anslag på 10 000 euro för inledandet av projektet. När saken diskuterades betonade man att byggandet av kapellet inte enbart var en fråga för Sodankylä församling, utan att det hängde ihop med hela kyrkans ansvar för skötseln av den samiska minoritetens kyrkliga ärenden. Därför ansågs det vara motiverat att inte bara församlingen utan även Kyrkostyrelsen, domkapitlet i Uleåborgs stift och Sametinget skulle delta i genomförandet av projektet.⁶⁹

År 2008 skrev tidningen Kaleva om den biskopsvisitation som gjordes i Sodankylä församling. Då berättade man att församlingens ekonomi är i bra skick. Församlingen hade över två miljoner euro i besparingar, fastigheterna sades vara i god kondition och skogarna gav avkastning. Också i fråga om kapellprojektet uppmanades man att ta snabba beslut eftersom kyrkomötet hade visat sitt stöd för projektet.⁷⁰ År 2009 hade Yle en nyhet om att församlingen och kommunen förhandlade om ett avtal om markutbyte, i samband med vilket man också förhandlade om överlåtelsen av ett hektarstort område som byggplats för Vuotso kapell och begravningsplats.⁷¹ Ett år senare i november rapporterade man i nyheterna att kyrkomötet hade godkänt ekonomiutskottets framställning som sådan.⁷² I nyheterna gick man inte in på ämnet desto mer, men enligt

⁶⁸ Juuso 2018, 230.

[Kyrkomötet protokollsystem v 2](#)

⁷⁰ Kaleva (2008).

⁷¹ Yle (2009).

⁷² Yle (2010).

kyrkomötets protokoll hade Uleåborgs stift lämnat in budgetinitiativ 1/2010 till kyrkomötet.⁷³ I budgetinitiativet ingick en ansökan om byggnadsunderstöd riktad till Kyrkostyrelsen, där Sodankylä församling ansökte om 800 000 euro i understöd från Kyrkostyrelsen för byggandet av ett kapell, det vill säga för 80 procent av de totala kostnaderna, vilka hade uppskattats till 999 000 euro. I protokollsutdraget motiverar domkapitlet kapellprojektet genom att konstatera att kapellet betjänar befolkningen i Vuotso-området i stor omfattning. Dessutom konstaterades kapellet vara av särskild betydelse med tanke på skötseln av samernas kyrkliga liv.

Baserat på framställningen lämnade ekonomiutskottet ett ställningstagande, där utskottet inte förordar ett godkännande av initiativet som en del av budgeten för 2011, eftersom det ännu fanns behov av ytterligare utredningar om budgetinitiativets realiseringsmöjlighet och totala kostnader. Då berättades det i nyheterna att man hoppades att det utredningsarbete om storleken på och totalkostnaderna för kapellprojektet baserat på ekonomiutskottets utlåtande skulle framskrida snabbt, så att byggnadsarbetena på det lokala planet skulle kunna inledas redan i början av 2012.⁷⁴

Det som ekonomiutskottet ansåg talade för kapellprojektet var behovet av kapellet samt den samiska kulturens särskilda ställning. Den sista meningen i ställningstagandet är dock intressant. Där betonar man att kapellet ska betjäna alla församlingsmedlemmar och turister i området och deras behov.⁷⁵ När jag diskuterade kapellprojektet fick jag höra att en möjlig orsak till varför projektet inte verkade gå framåt var att finländarna såg ett kapell som byggs i en samisk by som ojämnt och förtryckande. Ur samernas synpunkt var rädslan obefogad och påståendet absurt eftersom kyrkor generellt är öppna för alla, oavsett bakgrund. Av ekonomiutskottets ställningstagande att döma har frågan också diskuterats i ekonomiutskottet.

Något som ofta också framkom när kapellet diskuterades var tanken om att göra avstånden rimliga. Samernas kyrkomötesombud Jouni Ilmari Jomppanen berättar i en intervju i Helsingin Sanomat 2010 att "Vuotso är en livskraftig by och barnfamiljer finns, men Guds hus och begravningsplats saknas". Jomppanen belyser situationens realiteter genom att i intervjun konstatera att "begravningar måste ordnas 90 kilometer bort i Sodankylä centrum."⁷⁶ Avståndet från Vuotso till Sodankylä är långt och allmänna transportmedel finns sällan att tillgå, så att varje vecka delta i en gudstjänst i huvudkyrkan eller besöka en anhörigs grav är inte möjligt för alla.

⁷³ [Kyrkomötet protokollsystem v 2](#). Budgetinitiativ 1/2010. Ärendenummer: 2010-00656

⁷⁴ Yle (2010).

⁹ [Kyrkomötet protokollsystem v 2](#). Betänkande: Ekonomiutskottet 5 / 2010

⁷⁶ HS (2010).

Delegationen för samearbetet behandlade kapellprojektet 11.3.2015 och utifrån detta skrev den dåvarande ordföranden för delegationen för samearbetet biskop Samuel Salmi ett brev, där delegationen begär en utredning av hur kapellprojektet framskrider. I brevet konstateras att kyrkomötet vid sitt plenum (18.10.2011) har beviljat ett understöd på 392 000 euro för kapellprojektet, men att projektet fortsättningsvis behandlas av kyrkorådet i Sodankylä. Delegationen beslutade vid sitt möte att höra sig för med Kyrkostyrelsens överarkitekt hur beviljade understöd och byggprojekt övervakas. I brevet konstateras att Vuotso kapellprojekt är ett betydelsefullt projekt för samerna och den samiska kulturen.⁷⁷

Besvikelsen var stor när kapellprojektet förföll 2015. Kyrkofullmäktige röstade då mot det, trots att församlingsrådet hade förordat projektet. Sodankylä församling beslutade då att man inte tar emot det understöd på nästan 400 000 euro som Kyrkostyrelsen redan hade beviljat för byggandet av kapellet. Enligt kyrkofullmäktiges ordförande invercade höga bygg- och underhållskostnader på beslutet att låta byggprojektet förfalla.⁷⁸

Kapellet och begravningsplatsen förblev obbyggda och i dag ordnar församlingen sin verksamhet i området i olika aktörers lokaler. Gudstjänsterna hålls oftast på Vuotson Maja, som har inriktat sig på att erbjuda inkvarteringstjänster för turister. Inför gudstjänsterna dekorerar utrymmet med kyrkotextilier som har skapats för Vuotsoborna av den lokala samiska konstnären Tuula-Maija Magga-Hetta. Evenemang inom projektet Samer i kyrkan ordnades också på olika håll i byn och i olika aktörers lokaler, till exempel i skolan och i Sámi Soster ry:s stuga Mokta. Projektet sammankom också vid Vuotso byaförenings vindskydd.

Fastighetsrelaterade bekymmer framkom också i Utsjoki, Nuorgam och Karesuvanto. När projektet inleddes planerade Norra Lapplands kyrkliga samfällighet en försäljning av bönehuset i Nuorgam, en fråga som diskuterades mycket. Många bybor upplevde att bönehuset var viktigt redan med tanke på dess historia. Man hade samlats i bönehuset bland annat för att få undervisning i samiska och där hade ordnats bönemöten och gudstjänster. Förutom att det hölls gudstjänster där fungerade det fortfarande som samlingslokal för många olika slags verksamheter i byn och som en mötesplats för människorna. Bönehuset såldes och byggnaden togs ur gudstjänstbruk 26.5.2024, då man efter den gudstjänst som hölls i bönehuset avslutningsvis plockade ner altarkorset och avlägsnade övriga kyrkliga föremål. I Enontekis församling pågår ännu en utredning om lokalerna, men församlingsmedlemmarna har aktivt tagit del i debatten och framhållit lokalernas vikt för bland annat människorna i Lapska armens område.

⁷⁷ Delegationen för samearbetet.

⁷⁸ Yle (2015).

De nordliga församlingarna är visserligen inte de enda i Finland som oroar sig över den allt stramare ekonomin, de ökade fastighetskostnaderna och en eventuell underhållsskuld. I norr leder även en liten utgallring dock lätt till att det inte finns något mer att gallra bort. Även om kyrkor och kapell ofta primärt anses vara till för gudstjänstbruk, så möjliggör de ofta en mångsidig verksamhet och fyller också en viktig funktion med tanke på sociala och kulturella kontakter. Med tanke på framtiden vore det viktigt att man när man utarbetar fastighetsstrategier också gör upp en konsekvensbedömning med avseende på urfolket och dess språk- och kulturmiljö. Dessa perspektiv borde också beaktas när man funderar över nya och ersättande lokallösningar.

5.2.2 Användningen av samedräkt vid kyrkliga evenemang

Det finns många olika perspektiv på användningen av samedräkt. Användningen av samedräkt vid till exempel konfirmation har långa traditioner, men alltid nu och då har man blivit tvungen att motivera det för kyrkans anställda eller representanter för majoritetsbefolkningen. Ibland kan användningen av dräkten eller delar av den under skoltiden ha gett upphov till motstridiga känslor, eftersom det kan ha gjort att man blivit föremål för hatretorik eller elaka kommentarer. För vissa har sådana erfarenheter gjort att man avstått från att bära dräkten. Samtidigt har det ibland hänt att samiska barn har ombetts att klä sig i dräkten när någon viktig gäst har varit på väg på besök. Det är inte heller ovanligt att vuxna har fått liknande uppmaningar. Det kan ha gett upphov till motstridiga känslor ifall samefrågor inte har synts eller fått gehör i det vardagliga församlingslivet, men man önskar att samerna representeras i sina dräkter när det är fest. Den här typen av agerande lyfte frågor om huruvida det är enbart dräkten man vill ha eller om man också är redo att möta människan, samfundet och folket – med sina glädjeämnen och sorger – inuti dräkten? Dräkten är också föremål för beundran och kommenteras ofta. Även om detta kan kännas bra, så önskade man också att människan inuti dräkten inte skulle objektifieras eller exotifieras, utan får bli bemött som en människa och genom sin expertis.

5.2.3. Språk och kulturell förståelse

Utsjoki församling är en del av Norra Lapplands kyrkliga samfällighet. När samfälligheten bildades fördes det en livlig debatt om vilken typ av administrativ form man skulle välja för den. Utsjoki är en kommun med samisk majoritet och med en mycket stark samisk språkmiljö. Det här ville man uppmärksamma när Norra Lapplands kyrkliga samfällighet bildades, så att Utsjoki inte anslöts till Enare församling, varvid den samiska majoriteten skulle ha gått förlorad. De två församlingarna utgör istället tillsammans Norra Lapplands kyrkliga samfällighet och båda församlingarna har bland annat sin egen kyrkoherde. I Utsjoki är det samiska språket en del av församlingsmedlemmarnas

vardag och fest. En del av de anställda har också studerat en del samiska, och resultatet av studierna har börjat synas i församlingens vardag.

Uleåborgs stift har ordnat möjligheter till språkstudier för församlingarnas anställda, bland annat i form av distansstudier. Dock finns det ännu inte någon kontinuerlig finansiering eller permanent modell för språkutbildningen. Idealet för de anställdas språkutbildning skulle vara att språkresursen utvidgas och att man därmed inte skulle behöva byta språk till finska när en anställd uppenbarar sig i församlingen. Språkstudier kräver ett långsiktigt engagemang och mod att våga använda det språk man lärt sig även i praktiken. För närvarande är språkfrågorna ingen självklarhet i någon av församlingarna inom det samiska hembygdsområdet, och det krävs långtgående strategiska riktlinjer och aktiva dagliga val när det gäller språken.

I Enontekis gav diskussionen om att ändra församlingens status till tvåspråkig ännu på 1990-talet upphov till ett mycket häftigt språk riktat mot samerna och de samiskspråkiga. Kyrkans dåvarande medarbetare som behärskade samiska fick sig också en släng av slevan. En präst som kan samiska och som verkat i området minns den här tiden i en text som skrivits för antologin:

Själv fick jag ta del av denna negativitet då jag försvarade användningen av samiska under gudstjänsterna. Man sa till mig: Vartenda ord som uttalas på samiska i Enontekis kyrka är ett för mycket!"⁷⁹

Attitydklimatet gentemot de samiska språken har inte alltid varit tillåtande, och språken väcker ännu idag många slags reaktioner bland församlingsmedlemmarna. Det här syns särskilt inom de områden där samerna utgör en minoritet i församlingen. Tvåspråkigheten i mässorna har till exempel upplevts som tung, och att språket har synts i församlingens reklam och gudstjänstliv har lett till motreaktioner. Det är ofta enskilda anställda med kunskaper i samiska som blir tvungna kryssa mellan svallet av motstridiga förväntningar, önskemål och motreaktioner och detta är ägnat att öka arbetsbelastningen.

Språket är överlag inom alla områden också förknippat med sår. Dessa sår har bland annat kunnat leda till att språket inte har överförts från en generation till en annan, eller att man inte kan skriva det egna språket ordentligt. Språket kan också vara förknippat med tråkiga minnen från barndomen eller skoltiden. Många har beskrivit att de har varit spända och rädda för att till exempel läsa upp en text på samiska framför människorna under församlingens gudstjänst, men att det samtidigt också har varit en helande upplevelse, då de fått uppmuntran och stöd från församlingen och dess anställda.

⁷⁹ Vähäsarja, V.

Ofta upplevs språktraumat och den därmed relaterade sorgen som mycket personlig, trots att samhällets inflytande på språket och det att språket inte överförts till följande generation samtidigt också är ett kollektivt sår. När man ser till språkens bevarande befinner sig de olika samiska språken inte i en inbördes jämlik situation, eftersom de mindre språkgrupperna har varit och fortsättningsvis är mer utsatta för influenser från det omgivande samhället. Av de samiska språken har nordsamiskan den starkaste ställningen, eftersom den inte bara talas i alla kommuner inom samernas område i Finland utan också i Norge och Sverige. Också inom det kyrkliga fältet finns det mest material att tillgå på nordsamiska. En majoritet av skoltsamerna har traditionellt varit medlemmar i ortodoxa kyrkan, varför skoltsamiskans ställning inom Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland och i dess arbete har fått mindre uppmärksamhet och dess ställning lyfts inte heller fram i kyrkans språkstrategi som publicerades 2015.

I kyrkans språkstrategi beaktas utöver finska och svenska även de samiska språken. Av de samiska språken behandlas nordsamiska och enaresamiska. Skoltsamiskan har lämnats utanför språkstrategin eftersom största delen av skoltsamerna hör till den ortodoxa kyrkan.⁸⁰

Såsom har konstaterats var utöver språkrelaterade teman också frågan om kultursensitivitet och behovet av kulturell förståelse återkommande teman under projektarbetets gång. Även om de församlingsanställda skulle studera samiska, så är kulturkunskap och därmed relaterade frågor synnerligen viktiga för att kommunikationen med församlingsmedlemmarna ska löpa smidigt. Önskemålet att man inte först ska behöva "undervisa" den anställda om kulturen innan man kan komma till själva saken är något som ofta återkommer. I fråga om kulturkännedom och kultursensitivitet noterade man ännu brister på sina ställen, och man önskade ökade satsningar på detta med tanke på framtiden.

I kyrkans språkstrategi (2015) har mångkulturalism och kultur nämnts som termer, men här finns det skäl att lyfta fram Marja-Liisa Olthuis avvikande mening i fråga om språkstrategin. Hon skriver:

Åtgärdsförslagen fokuserar nu på genomförandet av mångkulturell och flerspråkig verksamhet i praktiken. Detta är förstaeligt ur de kyrkligt anställdas synvinkel, eftersom det syns tydligast i kyrkans vardag. I stället skulle de språkliga rekommendationer som möjliggör en mångkulturell och flerspråkig verksamhet vara ännu viktigare för språkstrategin: språkkunskaper är en bristvara inom kyrkan – de samiska språken talas

⁸⁰ Kyrkans språkstrategi 2015.

endast av enstaka personer För tillfället personifieras språkkunskaperna för mycket och kontinuiteten saknas.⁸¹

Det perspektiv som Olthuis lyfter fram, att användningen av samiska i kyrkan ofta är personifierad och nära bristningsgränsen, är något som är relevant ännu i dag. Församlingsrådet i Utsjoki församling behandlade vid sitt sammanträde 8.5.2024 det slutliga utlåtandet från biskopsvisitationen (19–21.4.2024). I fråga om det samiska språket uppmärksammade församlingsrådet följande:

Anställda med kunskaper i nordsamiska: Språkutbildningen bör ökas på helhetskyrkans nivå, språkutbildning borde redan i studieskedet riktas till de studerande som har siktet ställt på arbete inom kyrkan, det behövs skräddarsydd utbildning för kyrkans anställda, en plan för stiftet och stöd till språkutbildningen.⁸²

Förutom dessa vore det på längre sikt också bra att fundera över hur man kan stödja de språkutbildade anställda i att använda språken i sitt arbete. Också de anställda kan behöva uppmuntran för att använda språket i offentliga sammanhang. Det vore också viktigt att fundera över hur väl församlingarna i sameområdet har förmågan att hålla kvar språkkunnig personal.

5.2.4. Jojken

Jojken har länge varit ett omtalat ämne på fältet inom kyrkans samearbete. Jojken väcker ännu idag starka känslor, och inom samesamfundet har man inte lyckats nå någon enighet om jojkens roll i kyrkan. Många representanter för den äldre generationen har av kyrkan och predikanter på bönenmöten fostrats in i tanken att jojken är syndig och inte har någon plats inom kyrkan.

Också under projektet Samer i kyrkan har frågan diskuterats flitigt. Yle Sápmi rapporterade i sina nyheter om de evenemang som projektet Samer i kyrkan ordnade i Enontekis hösten 2024, och i samband med detta intervjuades lokalbefolkningen om bland annat jojken. I intervjun framgår hur en del tänker att jojken passar i många andra sammanhang, men inte i kyrkan eftersom man inte är van vid jojkande i kyrkan. Samtidigt anses attityden till jojken vara en kvarleva från svunna tider, då prästerna såg all samisk kultur såsom *”biroáššit”*, det vill säga som djävulens verk.⁸³

⁸¹ Kyrkans språkstrategi 2015.

⁸² Protokoll från Utsjoki församlingsråd 8.5.2024

⁸³ Yle (2024).

År 2019 lät Yle Sápmi genomföra en småskalig enkät om jojkande i kyrkan. Enkäten besvarades av 32 personer och drygt 87 procent av respondenterna var av åsikten att jojkande lämpar sig för kyrkan och cirka 12 procent var av åsikten att jojkande inte lämpar sig för kyrkan.⁸⁴ Enkäten var del av en större debatt som uppstod när den samiska artisten Wimme Saari förbjöds att uppträda i Sippola kyrka. Kyrkoherden i Anjalankoski motiverade detta med att Saaris musik måste vara i linje med kyrkans förkunnelse.⁸⁵ Kyrkoherden omvärderade senare beslutet och konserten kunde hållas som planerat. Samma år skrev sekreteraren för samearbetet i Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland Erva Niittyvuopio om ämnet i tidskriften *Hiljaisuuden ystävien* under rubriken ”Joiku – Jumalan ylistykseksi” (”Jojken – för att hylla Gud”). Niittyvuopio berättar i artikeln att hon undersökt många av Laestadius skrivelser och predikningar ur jojkens perspektiv:

Jag har letat efter direkta uttalanden som skulle anknyta till jojken i hans tal, men jag har inte hittat något eller så har jag inte kunnat tolka hans tal korrekt. I sin nyårspredikan från 1853 berättar han om vättarnas döttrar. Laestadius hävdar att ”vättarnas döttrar sjunger psalmer vackert. Därigenom lockar de människornas söner.” I samma predikan ryms även samisk mytologi med start från historien om vättarnas födelse. Syftet med denna vackra psalm var att locka människostackare ner till vättarnas underjordiska boning.⁸⁶

I samma text berättar Niittyvuopio om predikanten Ieš-Pietis, Per Vasaras tankar. Det berättas att han ska ha sagt att man får jojka så länge man gör det med gott humör.⁸⁷

Den samiska artisten och doktoranden i jojk Anna Näkkäljärvi-Länsman berättar i en intervju i tidningen *Kirkko ja kaupunki* följande om jojkens historia:

– Jojkande ansågs inte vara ett mänskligt beteende och sades därför vara en synd. Då utomstående har uttryckt sig på detta sätt, har det lämnat sina spår i den samiska gemenskapen.⁸⁸

Även om jojken inte direkt nämns i Laestadius tal, kan den laestadianska väckelserörelsen anses ha bidragit till att jojkkulturen har minskat. Inom rörelsen ansågs jojken vara en synd, tillsammans med bland annat alkohol.⁸⁹ Ofta har dessa två aspekter också kopplats samman och på så sätt liksom förstärkt idén om deras syndighet, vilket samtidigt främjat nykterhetstanken. Bakgrunden till detta är sannolikt att vissa tog mod till sig och vågade framföra jojkar när man samlades till

⁸⁴ Yle (2019).

⁸⁵ HS (2019).

⁸⁶ Niittyvuopio 2019, 4.

⁸⁷ Niittyvuopio 2019, 7.

⁸⁸ K&K (2024).

⁸⁹ Oksala 1988, 179

marknader för att träffas, fira och tillbringa kvällen tillsammans. Näkkäljärvi belyser också jojken som ett sätt att kommunicera samt dess särart i förhållande till övriga musik:

– I det nordsamiska språket säger man inte att man jojkar om någon, utan man säger att man jojkar som om man vore någon. Med sin jojk tar jojkaren liksom personen till platsen. Det här är speciellt jämfört med övriga europeiska musikkulturer.⁹⁰

Jojk är det svenska namnet på den samiska vokalmusiken och namnet kan härledas ur ordet *juoiggus*, som betyder jojk i en mer generell betydelse. För den nordsamiska jojken används termen *luohti*.⁹¹ Skoltsamernas traditionella musik kallas *leu'dd* och enaresamerna har dessutom även *livde*. Alla dessa har sina egna kulturella särdrag och sin rikedom.

Såsom konstaterades anses jojken ha en särskild karaktär som liksom kallar personen till platsen. Enligt Juha Pentikäinen, emeritusprofessor i religionsvetenskap, är en människa vid liv och lever i sin gemenskap så länge som hans eller hennes jojk jojkas.⁹² I en intervju i tidskriften *Henki* 2021 reflekterar jag över att just jojkens säregna karaktär utgör ett intressant perspektiv, teologiskt sett. Genom historiens gång är ju även avbildandet av Gud med hjälp av konst också något som har diskuterats mycket.⁹³ Redan 2013 använde den sydsamiska prästen Bierna Leine Bientie jojken i samband med nattvarden under de samiska kyrkodagarna i Mo i Rana i Norge. De som var närvarande har berättat att situationen å ena sidan väckte en livlig debatt bland folket, men att den å andra sidan har stannat i minnet såsom ett historiskt ögonblick. Användningen av en jojk i samband med nattvarden tillför intressanta dimensioner sett till perspektivet av nattvardens realpresens, det vill säga det att Kristi kropp och blod är konkret närvarande i det vin och bröd som serveras vid nattvarden. Kanske det med tanke på jojkdebatten skulle vara motiverat att samerna, som känner till den traditionella samiska vokalmusikens bakgrund, karaktär och särdrag, för en bredare teologisk debatt om hur den kan eller inte kan utnyttjas som en del av gudstjänsten, dess musik och liturgi.

I sin text i tidskriften *Hiljaisuuden ystävät* förklarade Erva Niittyvuopio valet att inkludera psalmer på samiska i psalmbokstillägget i stället för jojkar:

När jag funderade över samiska psalmer till kyrkans nyaste finska psalmbok, dess bilaga, använde jag hågkomstperspektivet som en motivering, hur personen i och med jojken

⁹⁰ K&K (2024).

⁹¹ Näkkäljärvi 2024, 42.

⁹² Niittyvuopio 2005, 61.

⁹³ Henki (2021).

samtidigt liksom är närvarande. Syftet med motiveringen var att förklara varför önskemålet om en gemensam kyrklig jojk inte var möjligt.⁹⁴

Den här typen av reflektioner är värdefulla för att man i de kyrkliga debatterna som gäller jolkandet ska komma förbi åsiktsstadiet och nå längre ner på djupet även teologiskt sett.

De nordliga biskoparna över statsgränserna har också tillfrågats om sin ståndpunkt i frågan. Bland andra biskopen i Uleåborgs stift Jukka Keskitalo intervjuades i frågan våren 2024 med anledning av ett fall om inträffat under den samiska nationaldagen. Då beslöt man att ett jolkuppträdande av barn inte skulle få framföras i Karigasniemi kapell, eftersom alla inte ansåg det vara passande att en jojk framförs på en helig plats.⁹⁵ Rektorn för skolorna i Karigasniemi och Nuorgam Laura Niittyvuopio-Valle berättade då i en intervju för Yle att lärarna i försonlighetens namn hade beslutat att barnen inte skulle uppträda med jolken, fast den ursprungligen var tänkt att vara en del av deras uppträdande. Som bakgrund till detta berättade hon att en del av de äldre människorna inom samesamfundet har lärt sig att jolkande är en synd, men att man nu vill lära ut något annat i dagens skola.

– Vi i skolan lär barnen på ett annat sätt. Vi vill inte överföra samma syndtrauma till barnen. Den samiska kulturen hör hemma i kyrkan, precis som andra kulturer.⁹⁶

I artikeln konstaterade biskop Jukka Keskitalo, att han inte ser något syndigt i jolkandet och att kyrkan och jolkar enligt hans åsikt inte utesluter varandra. Keskitalo konstaterade att jolken måste inkluderas i kyrkan på de villkor och under de förutsättningar som urfolket självt vill att jolken framförs.⁹⁷ På sin egen officiella Facebooksida skrev Keskitalo också mer ingående om ämnet:

— — en traditionell samisk jojk, som huvudsakligen handlar om teman från naturen, passar precis lika bra i kyrkan som till exempel klassisk musik. Samernas traditionella psalmer är däremot psalmtolkningar på de samiska språken. De passar förstås i kyrkan. I dessa frågor är det innehållet som avgör.

Mitt huvudsakliga budskap som biskop i norr är det att var och en har rätt att få höra evangeliet sjungas och berättas på sitt eget språk. Kulturer och språk är en del av Guds goda gåva och kan föra det kristna budskapet nära människans hjärta och som en del av livets verklighet för dem.

⁹⁴ Niittyvuopio 2019, 7.

⁹⁵ Yle (2024).

⁹⁶ Yle (2024).

⁹⁷ Yle (2024).

För den samiska gemenskapen är jojkar, livde och leu'dd ett levande sätt att uttrycka sig själv och sina känslor. När tron handlar om en sådan personlig hjärtesak så tänker jag mig att ifall en sådan här traditionell uttrycksform också kan bidra med trosinnehåll i människornas liv så är det ju bara något positivt. — —⁹⁸

Den debatt kring jojken som fick sin start under nationaldagen återspeglades i projektarbetet i form av ett behov av att ordna diskussionstillfällen där ämnet behandlades. Projektet Samer i kyrkan, kyrkans samearbete och enheten för psykosocialt stöd för samer Uvjj - Uvjå - Uvja arrangerade möjligheter att diskutera ämnet, både gemensamt och privat med både kyrkans och Uvjas anställda.

Det är tydligt att diskussioner om jojken ännu behövs inom den samiska gemenskapen och uttryckligen för att kunna öppna upp och sätta ord på dess väsen och teologiska perspektiv. Inte heller i denna fråga torde det vara nödvändigt att nå någon enighet, men diskussioner som förs i en positiv anda hjälper till att dekolonisera teologin, öka förståelsen, respektera olika synsätt och få en bild av hur synsätten skiljer sig mellan de olika generationerna också inom de samiska gemenskaperna.

5.3.5. Skolerfarenheter och vetenskapens tvivelaktiga metoder

Ännu i slutet av 1800-taket byggde undervisningsväsendet inom samernas område nästan helt på kateketer som företrädde kyrkan, det vill säga på undervisningsarbete som utfördes av kringresande lärare. Ett undantag var Outakoski i Utsjoki och Enare, där det grundades folkskolor redan på 1880-talet. En lag om allmän läroplikt utfärdades 1921, men den gällde bara barn som bodde inom fem kilometer från centralskolorna. Samelandet har långa avstånd, området är glesbeboet och i synnerhet samerna på den västra sidan förflyttade sig långa sträckor, det vill säga de färdades från en plats till en annan i enlighet med renarnas årliga vandring, varför systemet med ambulerande skolor i praktiken fortsatte ända fram till 1900-talets mitt. En ändring i läropliktslagen 1947 gjorde att alla barn omfattades av den allmänna läroplikten och ledde till att systemet med kateketskolor upplöstes.⁹⁹

Veli-Pekka Lehtola skrev i sin artikel *Katekeetakoulusta kansakouluihin – saamelaisten kouluhistoriaa 1900-luvun alkupuoliskolla* att den sista kateketskolan upphörde med sin verksamhet 1957. Kateketskolesystemet var positivt med tanke på det samiska språket, eftersom

⁹⁸ Biskop Keskitalos Facebookuppdatering 8.2.2024.

⁹⁹ Lehtola 2014, 44–51.

kateketerna ofta kunde samiska. Enligt Lehtola var situationen i folkskolorna den att barnen blev tvungna att lära sig lärarens språk för att klara sig.¹⁰⁰ I och med att kateketundervisningen upphörde och läroplikten utvidgades grundades internat i anslutning till centralskolorna.¹⁰¹ Internattiden präglade många samers barndom. Ofta tillbringade man hela terminen på internatet och fick åka hem närmast till julen och sommaren. Till internat- och skolerupplevelserna hänförde sig även mobbning och misshandel. Internatskolornas era har lämnat djupa spår i språket och kulturen och i hur man lärt sig att se samiska rötter som mindre värda än majoritetsbefolkningen. Även om användningen av samiska inte var officiellt förbjuden inom skolsystemet var det ändå i praktiken förbjudet, till och med under hot om bestraffning, att använda språket på internaten och i skolorna.

Genom historien har kyrkan haft en betydande influens över undervisningen och det har funnits kyrkans män, ända upp på biskopsnivå, som har velat stödja undervisning i samiska i skolorna. Beklagligt ofta har ansvaret för dessa strävanden efter att främja samiskan legat hos enskilda personer, och de motsvarar således inte någon mer utbredd attityd i samhället eller tidsbilden, vilken kan sägas ha varit mycket assimilerande. När man pratar om de kollektiva såren i samernas historia träder internat- och skolupplevelserna oundvikligen fram. Också inom projektarbetet tangerades ämnet och vissa berättade att de fördjupat sig i frågan för att behandla ämnet under kommissionens samråd eller de evenemang som arrangerades av kommissionen och Uvja och som uttryckligen fokuserade på internat- och skolupplevelser. Diskussionerna om skolgången på de evenemang som ordnades inom ramen för projektet lyfte fram såväl negativa som positiva minnen. Förutom minnen verkade det vara viktigt för många att få dela sin egen syn på skolupplevelserna mer generellt. Ämnet har ofta varit uppe i medierna, och många ville föra fram att allas erfarenheter från den tiden inte ser likadana ut. Var och ens egen erfarenhet är sann och det är viktigt att det finns utrymme för att dela och sätta ord på olika slags erfarenheter.

För en del har skoltiden varit en tid för att tillägna sig en ny slags identitet. Mitt bland de krav som det omgivande samhället ställer har man försökt klara sig bäst man kunde genom att tillägna sig ett nytt språk, en ny kultur och nya kläder. Barnen som levde på internaten befann sig långt ifrån sina hem och någon kontakt med den egna familjen förekom inte i vardagen. Även om man uppskattar de kunskaper skolan gav har man fortfarande starka minnen av hemlängtan. För vissa har skolans auktoriteter lämnat djupa sår, men för andra representerade auktoritetsfigurerna också trygghet och kontinuitet i den hemlängtan som man upplevde. Utöver internats- och skolerfarenheterna kom skoltemat också upp i form av diskussioner om ambulerande skolor och kateketer. Det är värt att

¹⁰⁰ Lehtola 2014, 44–51.

¹⁰¹ Nyysönen 2014, 70.

notera att kateketerna ofta verkade ha varit ansedda personer i sina gemenskaper och att den här typen av skolupplevelser verkade ha varit positiva.

Projekten ordnade minnestillfällen i bönehus i bland annat Nuvvus och Nuorgam, där skolminnena utgjorde en del av platsernas historia. På dessa ställen fick minnena från skolgången och kateketerna fart liksom av sig själva, eftersom man hade gått i skola i just dessa byggnader. Även som skolerfarenheterna ses om en generationsbunden erfarenhet för de vuxna, är erfarenheter av studier i samiska och skolgången närvarande även när man diskuterar med den yngre generationen. Det har inte alltid varit möjligt att lära sig den egna släktens språk i skolan eller också har lektionerna i samiska ordnats före eller efter den egentliga skoldagen och på så sätt gjort skoldagen lång och utdragen. Det är inte heller lätt att återta språket i vuxen ålder eller att byta familjens hemspråk från finska till samiska. Det behövs nya talare av språken, men i synnerhet de mindre språkgrupperna befinner sig i en sårbar ställning, eftersom det råder brist på lärare på de olika utbildningsstadierna. Det sägs att studier i samiska kan vara lättare för någon som står utanför kulturen, eftersom det för dem som återtar sitt språk oftast inte enbart handlar om ett språk. Språkstudierna öppnar ofta också en väg till den egna släktens historia och dess smärtpunkter. Till detta kan hänföra sig ämnen som man tigit om och en skam som tidigare generationer har burit på och fört vidare samt bearbetandet av den. Skolupplevelsorna är ofta en bakomliggande orsak till att de egna föräldrarna eller mor- och farföräldrarna inte har fört språket vidare till efterkommande generationer. I stället för språket kan det hända att man överfört en överlevnadsstrategi som kan vara knuten till ett förringande av negativa erfarenheter och rentav att man döljer de egna rötterna.

Bibelöversättningsarbetet, det kyrkliga arbetet med de samiska språken och kyrkans stöd för språkstudier har varit viktiga för revitaliseringen av språken. I den separata utredning som sannings- och försoningskommissionen har låtit göra om enaresamerna beskrivs frågan för enaresamernas del på följande sätt:

Kyrkan har på många sätt varit en föregångare när det gäller inställningen till enaresamerna och till exempel enaresamiskans ställning, även om inställningen förvisso har varierat beroende på de personer som haft inflytande inom kyrkan. Kyrkans kanske mest kränkande åtgärd gentemot enaresamerna har varit att tillåta gravplundringar, något som man åtminstone delvis nått försoning om. Baserat på litteraturen skulle jag dock anse att enaresamerna och i synnerhet det enaresamiska språkets ställning har varit svag och diskriminerad inom skolväsendet ända fram till de senaste decennierna. Det verkar som om man sedan folkskolorna inrättades länge hade en strävan och praxis att lämna

enaresamiskan utanför skolvärlden och att ”underlätta” situationen i fråga om lärare och läromedel genom att ge nordsamiskan en monopolställning som det samiska språk som valts ut för skolorna. En noggrannare utredning av detta är befogad.¹⁰²

I Erva Niittyvuopios artikel i tidskriften Kaltio berättas hur protokoll från domkapitlet i Uleåborgs stift från 1934 visar hur Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland starkt var med och stödde uppgrävandet av samer ur deras gravar. Enligt Niittyvuopio rådde det ingen brist på auktoriteter, eftersom både den dåtida sittande biskopen och två framtida biskopar var med på mötena. I samma artikel lyfter hon också fram den dåtida kyrkoherden i Enare, som aktivt drev samiska frågor under 1920–1930-talet, men som samtidigt gav ut information om gravplatser för samiska avlidna. Främjandet av kyrkoherde Tuomo Itkonens samiska abc-bokprojekt och uppgrävningarna av samiska kvarlevor verkar ha varit kopplade till varandra.¹⁰³ Det här framgår också i den separata utredningen om enaresamerna:

Det finns knappt några samtida erfarenheter av utgrävningarna kvar, utifrån vilka man kunde uttolka de lokala enaresamernas tankar i frågan. Tuomo Itkonens abc-bokprojekt gick dock framåt när han i rollen som kyrkoherde efter utgrävningarna lyckades pressa undervisningsministeriet på pengar för projektet.¹⁰⁴

Det förefaller som om Itkonen kunde utnyttja det dåliga samvetet hos de beslutsfattare som verkade inom institutionerna för att främja abc-bokprojektet.

Det berättas att kyrkoherden i Karesuando Lars Levi Laestadius, som hade samisk bakgrund, också ledde en expedition av internationella forskare till den före detta kyrkogården i Enontekis, där uppgrävningar gjordes. Seppo Lohi skriver i en artikel i den periodiska skriften Duodecim att det på den tiden var så vanligt i forskarkretsar att gräva upp gamla gravar att Laestadius berättade öppet om sina utfärder i tidningarnas spalter (Norrlands Posten 72/1838). I artikeln berättas det att ingen år 1837 fäste någon uppmärksamhet vid hur det i höstskymningen samlades en liten grupp bestående av en forskare, länsmannen och tre präster vid den gamla begravningsplatsen i Markkina i Enontekis. Männen grävde först upp skallarna av tre avlidna samer.¹⁰⁵ Det berättas att man den 8 september 1838 har hittat ytterligare ”två fulla säckar med Lappars skallar och ben” i området.¹⁰⁶

¹⁰² Nikula 2024, 111.

¹⁰³ Niittyvuopio 2021.

¹⁰⁴ Nikula 2024, 88–89.

¹⁰⁵ Lohi, 1999.

¹⁰⁶ Ranta & Kanninen, 2019, 185–187.

Vid sidan av skolupplevelserna var behandlingen av kvarlevorna efter samiska avlidna något som ofta lyftes fram vid evenemangen och i synnerhet i fråga om detta är det ur nutidsmänniskans perspektiv svårt att förstå kyrkans roll i störandet av gravfriden. Frågan lyfte också fram en del erfarenheter av de mätningar för rasforskningens behov som genomfördes inom samernas område under 1960–1970-talet. Vid mätningen kläddes människorna av nakna och alla kroppsdelar mättes noga.¹⁰⁷ Vissa av dem som blev mätta har senare berättat att de upplevde mätningarna som ångestfyllda och förnedrande.

6. Avslutningsvis

Projektet Samer i kyrkan gjorde det möjligt att på djupet sätta sig in i relationerna mellan samerna och kyrkan sett ur sannings- och försoningsprocessens perspektiv. Såsom redan har konstaterats var tidpunkten för projektet väl vald, för eftersom det inföll samtidigt som sannings- och försoningskommissionen blev projektet på sätt och vis en del av det omfattande samhälleliga sannings- och försoningsarbetet och möjliggjorde således en diskussion även med andra än kyrkans anställda. Tidpunkten gjorde det också möjligt att hänvisa människorna till de tjänster som erbjuds av enheten för psykosocialt stöd för samer.

Den begränsade tid som stod till det tvååriga projektets förfogande innebar sina egna begränsningar för ett projekt vars geografiska arbetsfält sträckte sig över hela Finland. Projekttiden förlängdes med fem månader, men projektet var förhållandevis omfattande i förhållande till tidsplanen med avseende på de ämnen som behandlades och rent geografiskt.

Distansförbindelser underlättade det vardagliga arbetet och gjorde det möjligt för människor att mötas även på distans. När det gäller den här typens arbete har det samtidigt varit extremt viktigt att förankra det bland människorna för att bygga tillit och för att människorna ska våga tala om känsliga ämnen.

Inom kyrkan lever man på många sätt i en tid av förändring. Resurserna minskar och det här är ett problem överallt. Ett av målen med projektet har varit att utifrån projektarbetet skapa fortsatta steg och rekommendationer för kyrkan, både på ett generellt plan och mer specifikt för aktörerna på de olika nivåerna. Dessa olika nivåer är Kyrkostyrelsen, stiftet, de stora samfälligheterna och församlingarna samt församlingarna inom det samiska hembygdsområdet. Rekommendationerna har beretts tillsammans med styrgruppen och har lämnats till de olika aktörerna för kommentarer.

¹⁰⁷ Ranta & Kanninen, 2019.167.

Biskopsmötet fortsätter arbetet med rekommendationerna under våren 2025 och avsikten är att de ska publiceras i sin slutgiltiga form i samband med kyrkomötet våren 2025. När man har utarbetat rekommendationerna har man velat beakta det stramare ekonomiska läget och hitta strategiska sätt för att man även i fortsättningen ska kunna säkerställa samearbetets kontinuitet och tillgången till språkkunniga anställda. Tiden kommer att utvisa hur rekommendationernas tas emot och hur man inom ramen för de resurser som står till buds lyckas förankra dem bland aktörer på olika nivåer och, framför allt, inom Evangelisk-lutherska kyrkan i Finlands permanenta strukturer.

Trots att försoningsarbetet har pågått under en förhållandevis lång tid inom kyrkan har man först ganska nyligen fått upp ögonen för hur stort behovet av det är. I och med rekommendationerna fortsätter arbetet på sannings- och försoningstemat även efter att projektet avslutas.

7. Rekommendationer och konkreta åtgärdsförslag från projektets styrgrupp

Allmänna mål

- Vi stärker urfolket samernas, de samiska språkens och den samiska kulturens ställning i kyrkan och i dess permanenta strukturer samt utvecklar utbudet av samiskspråkiga och kulturenliga tjänster.
- Vi stärker samernas delaktighet och möjlighet att påverka ärenden som berör dem i kyrkan.
- Vi främjar studier i de samiska språken och kulturen samt arbetet med språkrevitalisering.
- Vi stöder kyrkans gränsöverskridande samarbete med samerna och i förlängningen med andra urfolk.
- Vi ökar medvetenheten om samerna och skapar förutsättningar för mer jämlika kontakter.

Rekommendationer till olika aktörer

Kyrkostyrelsen

Säkerställa tillräcklig sakkunskap i samefrågor

För närvarande ligger det övergripande ansvaret för hela kyrkans del på sekreteraren för samearbetet, som är placerad vid domkapitlet i Uleåborgs stift, samt på en sakkunnig som arbetar vid verksamhetsavdelningen och som har frågor som berör samearbetet som en liten del av sin befattningsbeskrivning. Det finns skäl att vid Kyrkostyrelsen stärka de resurser som reserveras för samearbetet.

Utveckla verksamheten inom delegationen för samearbetet

För närvarande stöds samearbetet av en delegation som har till uppgift att främja samernas kyrkliga arbete samt att som expertorgan stödja det arbete som utförs av sekreteraren för

samearbetet. Målet är att stärka samernas delaktighet i delegationens verksamhet och att utveckla delegationens roll, så att den använder samernas röst i frågor som gäller samerna på hela kyrkans nivå. Motsvarande organ inom den norska och svenska kyrkan har beslutanderätt och en klart starkare ställning än vår egen kyrkas delegation för samearbetet. Ändringen kan förutsätta att delegationens namn och befogenheter ses över och således eventuellt en lagändring.

Reservera anslag för språkutbildning

Kyrkans arbete i samernas områden och bland samerna förutsätter tillräckliga språkkunskaper. Språkstudier förutsätter ett långvarigt engagemang och även ekonomiska resurser. I syfte att stödja de anställdas språkstudier i de samiska språken reserveras ett separat anslag ur det utbildningsunderstöd som fördelas via stiftet och om vars fördelning domkapitlet i Uleåborgs stift beslutar.

Översättning av bibeln och kyrkliga böcker

Kyrkostyrelsen stöder arbetet med en enaresamisk översättning av Nya testamentet i samarbete med Finska Bibelsällskapet och arbetet med den skoltsamiska översättningen av Lukasevangeliet i samarbete med Ortodoxa kyrkan i Finland och Finska Bibelsällskapet. När de kyrkliga böckerna förnyas (t.ex. Handboken för kyrkliga förrättningar) översätts det centrala materialet även till de samiska språken.

Det nordiska samarbetet

Ett samnordiskt samarbete i frågor som gäller samearbetet möjliggörs. Samarbetspartner är till exempel de samiska kyrkoråden i Norge och Sverige.

Domkapitlen

Kontaktpersoner för samearbetet

Varje domkapitel utser en kontaktperson för samearbetet, antingen bland domkapitlets personal eller från någon av församlingarna i stiftet. Kontaktpersonen har till uppgift att fungera som en länk mellan de frivilliga och de anställda som arbetar med samearbetet och att ansvara för informationen och samordningen inom stiftets område i frågor som gäller samerna och samearbetet.

Domkapitlet i Uleåborgs stift

- Trots att det bor samer i hela Finland ligger samernas hembygdsområde i sin helhet inom Uleåborgs stifts område. Av detta följer att domkapitlet i Uleåborgs stift har ett särskilt ansvar, bland annat för att stödja de församlingar som verkar inom hembygdsområdet. Då är det till exempel viktigt att se till att det finns ett tillräckligt stort antal anställda med kunskaper i samiska, vilket återspeglas i rekryteringen av nya anställda och utbildningen för de anställda.
- Sekreteraren för samearbetet är placerad vid domkapitlet i Uleåborgs stift. I sitt arbete stöttar sekreteraren för samearbetet församlingarna och deras anställda i frågor som gäller samearbetet. Framöver ska uppgiften också inkludera upprätthållandet av ett nätverk för kontaktpersonerna i stiftet.

Församlingarna och de kyrkliga samfälligheterna

Församlingsarbetets evenemang

Eftersom det också bor många samer utanför samernas hembygdsområde är det ändamålsenligt att ordna evenemang för dem på olika håll i Finland. Det är viktigt att församlingarna/de kyrkliga samfälligheterna reserverar tillräckligt med resurser för denna verksamhet. När det gäller organiserandet av evenemangen stöds församlingarna av de kontaktpersoner som ska utses i stiftet. Dessa rekommendationer gäller främst de kyrkliga samfälligheter och församlingar där det bor en betydande mängd samer: till exempel Helsingfors, Esbo, Vanda, Åbo, Tammerfors, Lahtis och Uleåborgs kyrkliga samfälligheter samt Rovaniemi och Jyväskylä församlingar.

Församlingsarbetet inom samernas hembygdsområde

- Samearbetet ska inkluderas i församlingarnas strategi och beaktas i det konkreta församlingsarbetet (barn, unga, diakoni, gudstjänstliv...). För att detta ska kunna genomföras måste de anställda som arbetar med samearbetet ges möjlighet att prioritera samearbetet i sin arbetsplanering.
- Alla anställda inom samernas hembygdsområde behöver tillräckliga språkkunskaper (ämbetssamiska) och kunskaper om den lokala kulturen då de verkar i en mångkulturell miljö.

- Församlingarna måste se till att det finns de lokaler som behövs för samiskspråkig och kulturenlig verksamhet. I fråga om lokalerna rekommenderas det också att den samiska kulturen beaktas bland annat när det gäller kyrkotextilierna.

8. Källor

Akwé: Kon Guidelines

2004 Published by the Secretariat of the Convention on Biological Diversity.
<https://www.cbd.int/doc/publications/akwe-brochure-en.pdf>.

Arkivet för samearbetet: Domkapitlet i Uleåborgs stift.

Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law

2006 <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n05/496/42/pdf/n0549642.pdf>
(A/RES/60/147)

Bikthemlighet

u.å. <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1993/19931054#L5P2>

Biskop Jukka Keskitalo

2022 <https://www.oulunpiispa.fi/puheet/piispa-jukka-keskitalon-puhe-paavi-franciscukselle/> (17.1.2022 hämtad 10.1.2025).

2024 Biskop Jukka Keskitalos offentliga Facebook-sida (8.2.2024, hämtad 15.1.2025).

Biskop Samuel Salmi

2022 Tal vid seminariet Saamelaiset kirkossa 4.2.2012. Domkapitlet i Uleåborgs stift, arkivet för samearbetet

Delegationen för samearbetet

2021 <https://evl.fi/plus/seurakuntaelama/saamelaisty/saamelaisty-neuvottelukunta>

2015 Saamelaistyön neuvottelukunnan kirje (12.3.2015). Arkivet för samearbetet: Domkapitlet i Uleåborgs stift.

Den norske kirke

2019 Strategiplan for samisk kirkeliv – Livskraftig og likeverdig

https://kirken.no/globalassets/kirken.no/samisk-kirkeliv/dokumenter/samisk-strategiplan/samiskkirkerad_strategiplan_2019.pdf

ERF

2022 [https://www.ekumenia.fi/etusivu/ajankohtaista -
aktuellt/piispa_jukka_keskitalo_paavi_franciscukselle_vatikaanissa_kirkon_on_syyta_pyytaa_anteeksi_saamelaisilta/](https://www.ekumenia.fi/etusivu/ajankohtaista_-_aktuellt/piispa_jukka_keskitalo_paavi_franciscukselle_vatikaanissa_kirkon_on_syyta_pyytaa_anteeksi_saamelaisilta/) (1/2022, hämtad 10.1.2025).

Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland

2020 [Öppna dörrar – Strategi för Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland fram till 2026](#)

Finska Bibelsällskapet

u.å. [Raamattu vähemmistökielille - Piplia](#)

FN:s deklaration om urfolks rättigheter (på finska)

2016 [UM_0516_YKn_julistus_Netti.pdf](#)

FPIC

2016 Free Prior and Informed Consent, FAO. <https://www.fao.org/3/i6190e/i6190e.pdf>.

Gellin, M.

2019 Restoratiivinen lähestymistapa ja sovittelu peruskoulukontekstissa, Kohti eheyttävän kohtaamisen toimintakulttuuria. Rovaniemi: Lapin Yliopisto.

HS

2010 <https://www.hs.fi/suomi/art-2000004768480.html> (11.11.2010, hämtad 10.1.2025)

HS

2019 [Kirkkoherra esti saamelaisartistin konsertin Sippolan kirkossa – ”Ei sopusoinnussa kirkossa julistettavan sanoman kanssa” | HS.fi](#) (7.4.2019, hämtad 16.12.2024).

Johnsen, T.

2017 “Erkänd historia och förnyade relationer: Perspektiv på försoningsarbetet mellan kyrkan och samerna”, (red.) Daniel Lindmark & Olle Sundström, Samerna och Svenska kyrkan: Underlag för kyrkligt försoningsarbete. Möklinta.

Julkaisut - Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio

u.å. [Julkaisut - Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio](#)

Juuso A.

2018 Försoningsprocess gällande frågor som berör samerna: samrådsrapport https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161165/14_18_Saamelaisten%20asioita%20koskeva%20sovintoprosessi_WEB.pdf

Kaleva

2018 [Hanna Kuusela kirkkoherran virkaan | Kaleva](#) (28.1.2008 hämtad 15.1.2025).

Kirkko ja Kaupunki (K&K)

2024 [Joikaaja tuo joiullaan henkilön aivan kuin paikalle – muusikko Anna Näkkäläjärvi-Länsman: ”Joikaaja ei joikaa jostakin, vaan se joikaa jonkun” - Kirkko ja kaupunki](#) (hämtad, 16.12.2024).

Kyrkostyrelsens plenum

2021 [Kirkkohallituksen täysistunto ehdottaa Evankeliumikirjan uuteen painokseen muutoksia - ePressi](#) (27.5.2021, hämtad 10.1.2025).

Kyrkans språkstrategi

2015 [Tillsammans och inför Gud på vårt eget språk \(evl.fi\)](#)

Kyrkolagen

- 2023 Kyrkolagen 652/2023. [Kyrkolagen 652/2023 - Ursprungliga författningar - FINLEX ®](#)

Kyrkomötets protokoll

- 2010 [Kyrkomötet protokollsystem v 2.](#) (Budgetinitiativ 1/2010). Ärendenr: 2010 00656, hämtat 10.1.2025).
- 2010 [Kyrkomötet protokollsystem v 2.](#) (Betänkande: Ekonomiutskottet 5 / 2010, hämtat 10.1.2025)

Kyrkornas världsråd

- 2014 Pilgrimage of Justice and Peace. [Pilgrimage of Justice and Peace | World Council of Churches.](#)
- 2022 Kirkkujen maailmanneuvoston Karlsruhen yleiskokouksen viesti <https://www.lehteri.fi/kirkkommelajahetys/kehotus-toimia-yhdessa-kirkkojen-maailmanliiton-karlsruhen-yleiskokouksen-viesti/>

Lehtola V-P.

- 2022 Entiset elävät meissä, Saamelaiset tarinat ja Suomi. Helsinki: Gaudeamus.
- 2014 Katekeettakouluista kansakouluihin – saamelaisten kouluhistoriaa 1900-luvun alkupuoliskolla. I verkki Pigma Keskitalo, Veli-Pekka Lehtola ja Merja Paksuniemi (red.), Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa (s.44–62). Turku: Siirtolalaisinstituutti.

Lindmark D. & Sundström O.

- 2016 De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna <https://www.svenskakyrkan.se/filer/770f2627-57e5-4e06-b880-4ca6c4f94799.pdf>
- 2018 The Church of Sweden and the Sami – a White Paper Project background, assignment, organisation, and results: <https://www.svenskakyrkan.se/filer/The%20Church%20of%20Sweden%20and%20the%20Sami%20-%20a%20White%20Paper%20Project.pdf>

Lapplands sjukvårdsdistrikt

2022 Selvitys saamelaisten psykososiaalisesta tuesta Totuus- ja sovintokomission aikana: <https://www.lshp.fi/download/noname/%7B1EE51463-4B96-456C-81DF-0DEFA9149180%7D/17948> (9.2.2022, hämtad 10.1.2025)

Lohi, S.

1999 [Lars Levi Laestadiuksen toinen minä](#). Tidskriften Duodecim 1999;115(23):2607–2613.

Menettely saamelaisten suostumuksen tiedustelemiseksi

u.å. Menettely saamelaisten vapaan, tietoon perustuvan ennakkosuostumuksen tiedustelemiseksi saamelaisten kulttuuriperintöä ja perinteistä tietoa koskevissa tutkimushankkeissa sekä muissa toimenpiteissä, joilla on tai voi olla vaikutusta saamelaisten kulttuuriperintöön ja perinteiseen tietoon.:
https://www.samediggi.fi/wp-content/uploads/2017/08/menettely_saamelaisten_suostumuksen_tiedustelemiseksi.pdf

Niittyvuopio E.

2021 Saamelaisten jäänteet ja kirkon rooli, Kaltio (5/2021) <https://kaltio.fi/saamelaisten-jaanteet-ja-kirkon-rooli/>

2005 "Pieni joukko uskovia Kristuksessa": uskonto-etnografinen tutkimus uskonnollisen elämän murroksesta saamelaisessa kyläyhteisössä 1960- luvulla. Pro gradu-avhandling i teologi: HYTTK.

2019 Joiku Jumalan ylistykseksi. *Hiljaisuuden ystävä*t – Pohjoinen 4/2019.

Nikula, K.

2024 Enaresamer och den enaresamiska kulturens livskraft

Redogörelse till sannings- och försoningskommissionen för samer Helsingfors: Statsrådet:

https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/165901/VN_2024_50.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Nyysönen, J

2014 Saamelaisten kouluolot 1900-luvulla i verket Pigga Keskitalo, Veli-Pekka Lehtola ja Merja Paksuniemi (red.), Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa (s. 63–86). Turku: Siirtolalaisinstituutti.

Näkkäljärvi-Länsman, A.

2024 Gullevašvuohta – luohi pohjoissaamenkielisen saamelaisyhteisön kulttuuriperintönä. *Etnomusikologian vuosikirja*, 36, 42–67.
<https://doi.org/10.23985/evk.143676>

Oksala, H.

1988 Talvadaksen yhteydet ulkomaailmaan noin vuosina 1900–1950: tulkintoja tenonsaamelaisten kulttuuriympäristön muutoksista. Laudatur-avhandling: Turun yliopisto Kulttuurien tutkimuksen laitos Suomalainen ja vertaileva kansatiede.

Projektplanen Saamelaiset kirkossa

2022 [Sapmelaccat-girkus-hvyaksyty-7.12.2022-FINAL.pdf](#)

Pyhiinvaellus Suomi

u.å [Tietoa - Pyhiinvaellus Suomi](#) (hämtad 16.1.2025).

Ranta K. ja Kanninen J.

2019 Vastatuuleen. Helsinki: S&S.

Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettiset ohjeet

2024 [_nbnfioulu-202405294076.pdf](#)

Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettisten ohjeiden työryhmä

2024 [Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettiset ohjeet | Lapin yliopisto](#)

Sametinget

u.å. <https://samediggi.fi/tietoa-meista/>

Sametinget

2017 <https://www.samediggi.fi/2017/08/24/saamelaiskarajat-on-paattanyt-ottaa-kayttoon-saamelaisten-kulttuuriperinnon-ja-perinteisen-tiedon-hyodyntamista-koskevat-menettelyohjeet/> (24.8.2017, hämtad 10.1.2025).

Sametinget

2022 <https://www.samediggi.fi/2022/10/03/saamelaiskarajat-valitsi-totuus-ja-sovintokomission-komissaareiksi-anni-siiri-lansmanin-ja-heikki-palton/> (3.10.2022, hämtad 10.1.2025).

Sametinget

2022 <https://www.samediggi.fi/2022/08/09/saamelaiskarajat-siirtaa-komissaarien-valintaa-eteenpain/> (9.8.2022, hämtad 10.1.2025).

Sametinget

u.å. Saamen kielilaki
<https://www.samediggi.fi/toiminta/saamen-kieli/saamen-kielilaki/>

Sametingets statistik

2023 [Saamelaisten lukumäärä vuoden 2023 saamelaiskäräjien vaaleissa.pdf](#)

Samiska kyrkoråden

2022 Muistio saamelaisten kirkkoneuvostojen yhteisestä kokouksesta Inarissa 4/8/2022.

Samiska språklagen

2003 <https://www.finlex.fi/sv/laki/alkup/2003/20031086>

Sami Church Council (Den norske kirke)

- 2020 Statement from the Sami Church Council on industrial development of wind power. [statement from the sami church council on industrial development of wind power.pdf](#) (17.6.2020, hämtad 13.1.2025).

Statsrådet

- 2019 https://valtioneuvosto.fi/documents/10616/20470117/TSK-mandaatti+31.10.2019_en.pdf/a2abea1d-3a53-e35e-c281-2495a9ab4d69/TSK-mandaatti+31.10.2019_en.pdf (31.10.2019, hämtad 10.1.2025).

Statsrådet

- 2021 https://valtioneuvosto.fi/-/10616/saamelaisten-totuus-ja-sovintokomissio-aloittaa-tyonsa-suomessa?languageld=sv_SE (28.10.2021).

Statsrådet

<https://valtioneuvosto.fi/sv/sannings-och-forsoningskommissionen-for-samer>

Svenska kyrkan

- 2022 Speech of Apology <https://www.svenskakyrkan.se/samiska/speech-of-apology>

- 2021 [Åtta åtaganden i försoningsarbetet med samiska folket - Svenska kyrkan](#)

Tehy-lehti

- 2017 [Kannatko mummosi taakkaa? Historian tutkiminen vapauttaa | Tehy-lehti](#) (24.2.2017, hämtad 10.1.2025).

Undervisnings- och kulturministeriet

- 2022 <https://valtioneuvosto.fi/sv/-/1410845/samer-begravs-pa-nytt-i-augustia> (27.4.2022, hämtad 1.10.2025).

Utsjoki församlingsråd

- 2024 [Päätöksenteko - Ohcejoga searvegoddi - Utsjoen seurakunta](#) (8.5.2024).

Valjakka, M.

2021 Intervju. – Henki (1/2021).

Verso

u.å. Restoratiivinen lähestymistapa:
<https://sovittelu.com/vertaissovittelu/restoratiivinen-ajattelu/>

Yle

2024 [Lapsilta kiellettiin joiku kappelissa – piispa ei näe joiuissa syntiä | Kotimaa | Yle](#) (9.2.2024 hämtad 16.2.2024).

2015 [Vuotso ei saakaan kauan odotettua kappelia | Yle](#) (1.7.2016 hämtad 16.12.2024).

2010 [Vuotson kappelihanke eteni kirkolliskokouksessa | Yle](#) (15.11.2010 hämtad 10.1.2025).

2024 [Váttis oktavuoha girkui vuhtto ain Sámis: "Visot mii ovddasta sámiid, lea leamaš gildojuvvon girkus", dadjá Nils-Henrik Valkeapää | Sápmi | Yle.](#) (4.10.2024 hämtad 16.12.2024).

2019 [Luohti ja girku leat lahkoneamen nubbi nuppi – ollugat suovašedje luođi gullot eanet girkus | Yle](#) (17.4.2019 hämtad 16.12.2024).